

Erfarenheter av uppsökande arbete med vuxna och unga vuxna

En rapport
baserad på fem
forskningscirklar
om uppsökande
arbete

Björn Andersson

FoU i Väst/GR
FoU Malmö
FoU-Södertörn
Göteborgs universitet
Socialstyrelsen
Stockholms stad
UFFE, Utvecklings- och
fältforskningsenheten,
Umeå socialtjänst



Kvalitetskriterier för FoU-rapporter vid FoU i Väst/GR

En FoU-rapport vid FoU i Väst/GR ska:

- vara relevant för praktiskt verksamma och politiker inom välfärdsområdet,
- sätta studien i ett vidare sammanhang och vända sig till en bredare målgrupp än de som är direkt berörda,
- vara utvecklingsorienterad,
- anknyta till relevant forskning/kunskapsutveckling inom området,
- innehålla en beskrivning av metod och tillvägagångssätt samt en genomarbetad analys,
- vara tillgänglig, välstrukturerad och kännetecknas av god språkbehandling,
- före publicering granskas av forskare och anställda inom Göteborgsregionens kommunalförbund och Västra Götalandsregionen.

© FoU i Väst/GR

Första upplagan september 2010

Layout: Infogruppen GR

Omslagsbild: Ola Kjelbye

Tryckeri: PR-Offset, Mölndal

ISBN: 978-91-89558-66-3

FoU i Väst

Göteborgsregionens kommunalförbund

Box 5073, 402 22 Göteborg

e-post: fou@grkom.se

Erfarenheter av uppsökande arbete med vuxna och unga vuxna

En rapport baserad på
fem forskningscirklar om
uppsökande arbete

Björn Andersson

Innehåll

UTGÅNGSPUNKTER FÖR RAPPORTEN	7
Inledning	7
De fem cirklarna	7
Deltagare.....	9
Litteraturoversikt	10
Rapportens uppläggning	11
UPPSÖKANDE ARBETE I FORSKNINGSCIRKLARNA.....	13
Inledning	13
Vad är uppsökande arbete?	13
Vilka grupper arbetar man med?	14
Kategoriseringens problematik	16
Kontakt, behov och motivation.....	18
Respektfullt kontaktagande	19
Länkning och relationsarbete	21
Social förändring.....	23
Situationsberedskap, erfarenheter och kunskap.....	25
Samverkan och socialtjänsten.....	27
Socialtjänsten och den professionella rollen.....	28
Metod – allmänna reflektioner	30
UPPSÖKANDE ARBETE I FORSKNING OCH LITTERATUR	33
Ett kontextbundet begrepp.....	33
Uppsökande verksamhet i SOL	34
Historisk tillbakablick.....	35

Historiskt perspektiv i cirkelrapporterna.....	37
Definitioner av uppsökande arbete.....	37
Litteratur med generell diskussion.....	38
Rhodes typologi	40
Olika modeller	40
Erfarenhetsbaserat material.....	42
Litteratur om uppsökande arbete i relation till särskilda grupper	42
TEMAN UTIFRÅN CIRKLAR OCH FORSKNING	45
Inledning.....	45
Den första kontakten	45
Komma i position.....	47
Uppdragsuppsök	48
Olika slag av uppsökare	48
Etiska frågor	50
Säkerhet och fara	51
Länkning och relationsarbete	52
”Outreach” och ”Detached”	54
Skilda slag av ”gemenskaper”	55
Olika grupper.....	57
Organisation och samverkan.....	58
En särskild relation?.....	59
Uppsökare som artister	61
Uppsökandets effektivitet.....	62
UPPSÖKANDE ARBETE – GENERELLA REFLEKTIONER.....	65
Inledning.....	65
Hantering av öppenhet.....	66
Definition.....	67
Metod	68
Olika slag av uppsökande arbete.....	69
Positioner i uppsökande arbete.....	70
Metodfrågan – en summering.....	73
LITTERATURLISTA.....	76

Utgångspunkter för rapporten

Inledning

I november 2005 bildades det nationella nätverket för Svenska uppsökare i Samverkan (SuS). Bakgrunden till detta var att flera kommuner under slutet av 1990-talet startat uppsökande arbete för att nå vuxna personer med problem kring missbruk, psykiskt utsatthet och hemlöshet. Bildandet av nätverket föregicks av konferenser och regionala möten. Avsikten med dessa var att samla erfarenheter, utveckla metoder samt försöka få fler kommuner att starta uppsökande verksamhet.

Uppsökarenheten för vuxna vid socialtjänstförvaltningen i Stockholms stad var en central drivkraft i den här processen. Under 2007 prövade man där att genomföra en forskningscirkel kring uppsökande arbete. Denna föll väl ut och man tog därför initiativ till ett nationellt projekt med forskningscirklar. I en ansökan¹ till Socialstyrelsen söktes medel för ett projekt omfattande fyra forskningscirklar. Varje cirkel skulle dokumenteras och detta material skulle sedan forskningsanknytas samt läggas till grund för en samlad ”erfarenhetsrapport”.

Socialstyrelsen beviljade resurser till projektet och under hösten 2008 och våren 2009 genomfördes fyra stycken forskningscirklar i Umeå, Södertörn, Göteborg respektive Malmö. Samtliga har administrativt och organisatoriskt varit kopplade till FoU-enheter på respektive orter.

De fem cirkelarna

Föreliggande studie är den ”erfarenhetsrapport” som nämns i ansökan till Socialstyrelsen. Underlaget utgörs av sammanlagt fem dokumenterade forskningscirklar, de fyra i projektet plus den tidigare genomförda i Stockholm,

¹ Socialtjänstförvaltningen Stockholms stad 2007

samt en genomgång av litteratur kring uppsökande arbete. Här följer en kort presentation av de fem cirkelarna.

Stockholm var som nämnts först ut. I cirkeln deltog personal från socialtjänstförvaltningens uppsökarenhet för vuxna. Cirkeln leddes av Eva-Britt Lönnback, som arbetat som utvecklingsledare på FoU-enheten i Stockholm och som har lång erfarenhet av att leda forskningscirklar. Dokumentationen från cirkeln heter *”Uppsökande arbete, vad är det?”* och är sammanställd av Sandra Andersson, Jens Barlas och Ann Wångmar, under handledning av Eva-Britt Lönnback.

I Umeå fungerade Elisabeth Larsson, verksam vid FoU-enheten UFFE, som cirkelledare. Deltagarna kom från tre skilda verksamheter. Två av dessa tillhör socialtjänsten i Umeå: dubbeldiagnosteamet samt resurspedagogerna inom ungdomsgruppen. Den tredje verksamheten som deltog var den ideella föreningen *”Öppen Gemenskap”*. Detta är en social organisation som varit verksam i staden sedan början av 1970-talet och har bland annat kyrkor och kommunen som huvudmän. Rapporten från cirkeln heter *”Hur arbetar uppsökare i Umeå med psykiskt sköra och missbrukare?”* och är skriven av Elisabeth Larsson.

Södertörns forskningscirkel finns dokumenterad i rapporten *”Forskningscirkel i uppsökande arbete – tre kommuner på Södertörn”*. Denna är skriven av Eva-Marie Åkerlund och Tomas Bons, som är knutna till FoU-Södertörn och som ledde cirkeln. Deltagarna kom från de tre kommunerna Nynäshamn, Huddinge och Södertälje. Samtliga arbetade inom socialtjänstens enheter för missbruks- och beroendeproblematik och bedrev sitt uppsökande arbete på dagtid.

I Malmö deltog representanter för Uppso Kartjänsterna i Lund, personligt ombud i Helsingborg samt mobila enheten och uppsökande teamet i Malmö. Cirkeln leddes av Annika Pfannenstill och Jenny Malmsten, båda från FoU Malmö. Rapporten *”Det uppsökande arbetet – vad är det, hur gör vi?”* är sammanställd av Jenny Malmsten.

I Göteborg arrangerades cirkeln av FoU Väst/GR och deltagarna kom från två enheter inom Göteborgs Stads sociala resursförvaltning: uppsökarenheten samt prostitutionsgruppen. Ledare för cirkeln var undertecknad, Björn Andersson, Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Dokumentationen *”Uppsökande arbete med vuxna och unga vuxna”* är sammanställd dels av cirkeldeltagarna, dels av mig.

En forskningscirkel är en metod för att samla, formulera och fördjupa kunskaper kring ett tema. Pedagogiskt bygger den på ett aktivt deltagande från deltagarna och jobbar både med de erfarenheter och kunskaper deltagarna har med sig i gruppen, och med att ta in nytt material genom sammanställningar,

intervjuer och litteratur. Såvitt det går att bedöma har de fem forskningscirk-larna arbetat på ett likartat sätt. Man startade i att formulera erfarenheter av uppsökande arbete och försökte systematisera arbetet i metodmässiga termer. I samtliga cirklar gjorde man intervjuer med brukare för att belysa deras uppfattning av verksamheten. Litteratur har också kommit till användning i alla cirklarna, om än i olika grad.

Ett skäl till den här likheten är att den tematiska utgångspunkten i det uppsökande arbetet var så klar från början. Detta syns om inte annat i tit-larna på de olika rapporterna. Sedan har också den första cirkeln i Stockholm kommit att fungera som inspirationskälla för övriga. Detta hänger ihop med två saker. Flertalet cirkelledare hade ingen erfarenhet av den rollen sedan tidigare. I augusti 2008 ordnades därför en heldagsutbildning med Eva-Britt Lönnback, som stöd för processen. I april 2009 höll hon också i en uppfölj-ning och avstämning av läget. Båda dessa träffar fungerade bra och var viktiga för kvaliteten i arbetet. Samtidigt gav de oss som cirkelledare en gemensam grund och utgångspunkt i arbetet, som säkert påverkade utformningen av de enskilda cirklarna. Dessutom presenterades arbetet i Stockholmscirkeln vid en nätverksträff i Umeå i september 2008, då flera av deltagarna i övriga cirklar var med. Visserligen underströk företrädare för Stockholmscirkeln att man absolut inte ville uppfattas som modell för övriga, men så här i efterhand märks ändå en påverkan. Denna framstår emellertid inte på något sätt som problematisk.

Deltagare

Om man ser till de skilda verksamheter som varit deltagare i forskningscirk-larna finns en större variation. Utgångspunkten för projektet, så som den kan utläsas ur ansökan och uppfattas utifrån förhandsdiskussionerna, var att få med kommunala uppsökarenheter med inriktning på vuxna där det finns en social problematik kring hemlöshet, missbruk och psykisk ohälsa. Inriktningen på hemlösa var central, till exempel så kom stödet från Socialstyrelsen genom dess ”strategi mot hemlöshet”. I det perspektivet är det bara uppsökarenhe-terna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Lund, som helt överensstämmer med målgruppen. Öppen Gemenskap i Umeå arbetar också uttryckligen med hemlöshet, men har en annan huvudman. Prostitutionsgruppen i Göteborg bedriver ett utpräglat uppsökande arbete, men riktar sig mot ett annat pro-blemfält. Övriga deltagare representerar verksamheter som utför uppsökande insatser, men där detta då har en bredare innebörd.

Den här spridningen bland deltagarna har emellertid inte varit proble-matisk vid genomförandet av cirklarna. Snarare är det så att skilda utgångs-

punkter och villkor för det uppsökande arbetet har gett intresseväckande jämförelser och förtydliganden. Samtidigt har det också varit möjligt att lyfta fram gemensamma erfarenheter som ett uppsökande förhållningssätt ger upphov till. Detta är något jag ska återkomma till längre fram i texten.

Litteraturöversikt

Avsikten med den här ”erfarenhetsrapporten” är inte att bara sammanställa de fem cirkelrapporterna, utan också att knyta dessa till forskning och annan litteratur. Jag har därför sökt relevant litteratur i en rad databaser: GUNDA, LIBRIS, PubMed, ERIC och Social Services Abstracts. De sökord jag då använt har varit ”uppsökande arbete”, ”outreach work” och ”street work”, ibland med tillägg som till exempel ”homeless” eller ”mental illness”. Detta har genererat en hel del artiklar. Ett problem har varit att ”outreach” används i flera sammanhang, som inte varit relevanta för den här studien. Vidare nämns uppsökande insatser i flera artiklar, utan att man egentligen närmare går in på vad arbetet inneburit. Ett sätt att sälla har varit att utgå från referenser i de artiklar, vilka bedömts som intressanta. Det har även gett en del nya uppslag.

Jag har vidare använt mig av en del webbplatser på internet, vilka refererar till forskning och litteratur. I första hand har jag då valt webbplatser som behandlar arbete med hemlösa och socialt utsatta, eftersom detta varit en central utgångspunkt i projektet. Några exempel är den europeiska FEANTSA, den brittiska Homeless Link och den amerikanska National Coalition for the Homeless.

Min egen bakgrund i det här fältet är att jag i många år sysslat med uppsökande arbete med unga, såväl praktiskt som i undervisnings- och forskningsmässigt avseende. Detta innebär att jag följt utvecklingen av litteraturen inom det här området under lång tid, vilket varit en hjälp också för den här studien.

I den text som följer försöker jag kombinera två olika fokus. Å ena sidan vill jag beskriva och diskutera uppsökande arbete som en generell kategori inom socialt arbete. Det innebär att jag refererar texter och erfarenheter från samtliga fält där uppsökande arbete används inom socialt arbete. Trots att fältarbete med unga inte varit aktuellt i forskningscirkelarna, finns ändå hänvisningar till detta när det bedömts relevant. Å andra sidan lägger jag tonvikten vid arbete med hemlöshet, psykisk utsatthet och missbruk, eftersom den tematiken stått i centrum för cirkelarna. Detta speglas, som nämnts, i urvalet av artiklar.

Det ska också sägas att delar av den här ”erfarenhetsrapporten” återfinns ordagrant i de avsnitt jag skrivit i redovisningen från cirkeln i Göteborg. Jag gjorde nämligen det mesta av litteraturöversikten i samband med att den

rapporten sammanställdes, men hela tiden med avsikt att materialet skulle användas i den här slutliga sammanställningen.

Rapportens uppläggning

Innehållsmässigt är rapporten upplagd så att jag börjar med ett avsnitt där uppsökande arbete diskuteras med utgångspunkt i dokumentationen från forskningscirkelarna. Först handlar det om de grupper som uppsökarna arbetar med och sedan kommer en redovisning av den metoddiskussion, som förts i cirkelarna. Därefter följer ett kapitel där begreppet ”uppsökande arbete” behandlas generellt. Jag gör en kortfattad historisk tillbakablick samt redovisar hur uppsökande arbete brukar definieras och karaktäriseras. Det därpå följande kapitlet behandlar olika teman i uppsökande arbete. Tematiken är hämtad från cirkeldokumentationen, men materialet utgörs av den litteratur som samlats in. Här ”möter” alltså cirkelarnas erfarenhetsbaserade reflektioner den diskussion som förs utifrån ett forskningsperspektiv. Slutligen kommer så en diskussion av uppsökande arbete som metod. Där presenteras ett förslag till definition av metoden och olika karaktäristika lyfts fram.

Det ska understrykas att utgångspunkten för den här rapporten är de erfarenheter av sitt arbete som cirkeldeltagarna förmedlat via dokumentationen. Jag har inte förhållit mig kritisk till dessa och försökt att undersöka huruvida de ger en allsidig och realistisk bild av uppsökande arbete. Där det finns exempel på teman som diskuteras i litteraturen, men som inte tagits upp i cirkelarna, kommer det att påpekas i den följande texten. Men i huvudsak används litteraturen för att utveckla frågeställningar från cirkelarna, inte för att analysera deras begränsningar.

Uppsökande arbete i forskningscirklarna

Inledning

Det följande avsnittet diskuterar uppsökande arbete utifrån forskningscirklarna. Här står alltså deltagarnas erfarenheter i centrum, så som dessa redovisas i dokumentationen. Två teman är centrala. För det första vilka grupper de olika uppsökande verksamheterna arbetar med. Som kommer framgå är det en ganska stor spridning i det här avseendet.

Det andra temat som behandlas är hur uppsökarna uppfattar och beskriver metodiken i sitt arbete. Det finns stora likheter och genomgående mönster i rapporterna när det gäller hur man framställer detta. Och det finns även en del skillnader beroende på målgrupp och uppdragets art. Jag ska redovisa den här diskussionen genom att lyfta fram nyckelord och centrala tankegångar, som återfinns i rapporterna.

Vad är uppsökande arbete?

Först bara lite om vad man uppfattar att uppsökande arbete är. I forskningscirklarna har fokus legat på att diskutera metodaspekter av det uppsökande förhållningssättet, man har i mindre utsträckning ägnat sig åt att försöka definiera det. *Stockholmsrapporten*² kommer närmast en definition när man avslutar texten så här: ”*Uppsökande arbete är att ta mot, vägleda och stödja socialt utsatta personer i stadens rum så att dessa kan bistås med adekvat hjälp*” (s 16, kursiv i original). I den här beskrivningen understryks det uppsökande arbetets hjälpförmedlande karaktär. Samtidigt lyfter man fram ett rumsligt perspektiv.

I *Umeårapporten* betonar man det uppsökande arbetets karaktär av att fungera som slutgiltig instans när ingenting annat finns att tillgå: ”*Det går*

2 Jag kommer fortsättningsvis att referera till cirkelrapporterna utifrån deras geografiska hemvist, antingen bara med ortsnamnet eller sammansatt, till exempel ”Umeårapporten”.

inte att straffa ut sig som klient/brukare/ungdom/vän, det går inte att ha för komplexa problem, det går inte att bli någon 'annans bord' ”(s 4). Det här pekar på den uppsökande verksamhetens organisatoriska sida och dess relation till andra stödverksamheter.

Prostitutionsgruppen tar i *Göteborgsrapporten* fasta på att man i det uppsökande arbetet hela tiden rör sig i miljöer som man inte bestämmer över själv, utan att man som uppsökare befinner sig på *”klientens arena”* (s 18). Detta är något som nämns i flera rapporter, bland annat den från *Malmö*.

Vilka grupper arbetar man med?

Samtliga cirklar har arbetat med att beskriva de olika grupper som uppsökarna arbetar med samt vilka problem och behov de man möter har. Några arbetsgrupper har också tagit fram statistik för att belysa de här förhållandena.

I *Malmörapporten* pekar man på att det är svårt att göra en klar definition av målgruppen. Det ligger i det uppsökande arbetets karaktär att det alltid råder en viss osäkerhet kring vem man kommer att möta i olika miljöer. Det innebär att det också ofta är svårt att göra en tydlig avgränsning av målgruppen i förväg, när en uppsökande verksamhet planeras. Två exempel från *Malmö* redovisas för att illustrera detta. I båda fallen fanns målgruppsbeskrivningar när arbetet påbörjades, men dessa visade sig svåra att använda i praktiken. I takt med att det uppsökande arbetet fortskred kunde emellertid respektive målgrupper förtydligas och avgränsas. Vilka man fokuserar på blir alltså ett resultat av spänningen mellan å ena sidan ursprungliga intentioner och å andra sidan de grupper man genom sitt arbetssätt de facto kommer i kontakt med.

Cirkeldeltagarna uppfattar att vanliga sociala problemområden bland dem man arbetar med är missbruk, hemlöshet och psykisk ohälsa. Samtidigt understryker man att: *”Hemlöshetens problematik är komplex och det finns inte ett typiskt fall. Varje människa har sin egen historia och varje historia har sina egna orsaker”* (s 15). Det är vanligt att bostadsproblematiken är kopplad till andra slag av sociala problem. Sambandet behöver emellertid inte alltid vara sådant att sociala problem, till exempel missbruk, leder till hemlöshet, utan kopplingen kan ske i omvänd ordning. Det är vanligt att de människor uppsökarna möter haft, eller har, kontakt med myndigheter och att de är besvikna på hur den kontakten fungerar. Här tar man även upp Socialstyrelsens definition av hemlösa. Gruppen menar att denna visar att de personer som berörs, omfattar en bredare krets än vad schablonbilden förmedlar. Hemlöshet är ett socialt problemområde där det ofta förekommer fördomsfulla tolkningar.

I rapporten diskuteras också vad som är ett behov. Det kan röra sig om allmänt formulerade förhållanden som önskan om förändring, stöd, trygghet

och mänsklig kontakt. Men ibland handlar det om mer konkreta frågor som boende, försörjningsstöd, behandling eller medicinsk utredning. Det är viktigt att uppsökaren är lyhörd: *”En av de största utmaningar en uppsökare har är att våga lyssna efter det behov som individen själv förmedlar, inte de behov man som uppsökare själv ser”* (s 10).

Uppsökarenheten i Göteborg har hemlösa som sin målgrupp och skriver i *Göteborgsrapporten* att de *”möter en blandad skara av människor i det uppsökande arbetet”* (s 8). Flera har missbruks- och/eller psykiska problem, medan andra bara behöver ett rum för natten. Här finns en likhet i relation till *Malmörapporten* när det gäller hur man beskriver de grupper man möter i arbetet. Uppsökarenheten förde särskild statistik medan forskningscirkeln pågick. Underlaget omfattade en period av fyra månader och under den tiden hade man drygt 700 möten fördelade på 235 skilda personer. Könsfördelningen i den här gruppen var ojämn; 80 procent var män. Samtidigt uppfattar man på enheten att de kvinnor man möter ofta har en mycket utsatt livssituation och att de kan behöva mycket stöd för att ta sig vidare.

Prostitutionsgruppen beskriver att de som säljer sexuella tjänster i Rosenlundsområdet i Göteborg, nästan uteslutande är kvinnor och transpersoner. Deras erfarenhet är att: *”Den målgrupp som prostitutionsgruppen möter i det uppsökande arbetet är heterogen ifråga om ålder, bakgrund och problematik”* (s 13). Det är emellertid sällan man träffar någon som är under 21 år. En del befinner sig under längre perioder i miljön, medan andra är tillfälliga gäster. Vintern 2008 uppskattade gruppen att ungefär 50 procent av dem man hade kontakt med var utländska medborgare, av vilka en ökande andel saknade uppehållstillstånd. Få av dem prostitutionsgruppen träffar är hjälpsökande, trots att gruppen ser att kvinnorna kan ha stora behov av insatser. Många saknar arbete och har en besvärlig ekonomisk situation. En del uttrycker behov av behandlingsinsatser från till exempel narkomanvård eller socialtjänst och man möter även bostadslösa.

I *Södertörnsrapporten* skriver man: *”Uppsökarnas målgrupp är personer över 20 år med olika former av missbruks- och beroendeproblematik. De allra flesta är medelålders ensamstående män med långt missbruk bakom sig som starkt påverkar deras livssituation och fortsatta förutsättningar i livet”* (s 11). Sedan möter man även Medelsvensson. Det kan då vara en tillfällig problematik eller ett mer omfattande missbruk, som tidigare hållits dolt av till exempel närstående. Vidare möter man unga vuxna. Dessa uppfattas som en angelägen grupp, som man har svårt att nå i den utsträckning man skulle önska. En annan grupp utgörs av personer med invandrarbakgrund. De är ganska lite representerade, men börjar synas mer i kontakterna. Slutligen träffar man även anhöriga, ofta mammor som försöker stötta sina söner.

Stockholms uppsökarenhet för vuxna arbetar med dem som inte har kontakt med, eller behöver stöd i att upprätthålla en kontakt med, ordinarie hjälpsystem. I ett historiskt perspektiv menar man att problematiken delvis ändrat karaktär. Man skriver: *”Med ökad välfärd har även hemlösheten förändrat ansikte. Hemlöshetens historiska grund baseras på absolut fattigdom. Ökad välfärd har inneburit att de fortsatt hemlösa har annan problematik än materiell fattigdom även om ekonomin är ett problem för flertalet hemlösa. Dock torde missbruk och psykisk ohälsa vara dominerande faktorer bakom dagens hemlöshet i Sverige. Dessa problem innefattas också i uppsökarenhetens definierade målgrupp; missbrukare, psykiskt sjuka, hemlösa och andra vuxna personer i stadsmiljön”* (s 6). Enheten gjorde en genomgång av sina personanteckningar under oktober 2007. Det visade sig då att 78 procent av dem man träffat var män. Bland dem med missbruk var centralstimulerande medel mest vanligt följt av alkohol och opiater.

Deltagarna i *Umeåcirkeln* arbetar med tre olika målgrupper. DD-teamet är inriktat på personer med samsjuklighet, det vill säga en kombination av psykiska besvär och missbruk. Man hade under 2009 16 personer inskrivna. Öppen gemenskap företräder en bredare verksamhet. Man arbetar såväl med ungdomar som vuxna. I verksamheten ingår en mobil del som arbetar med hemlöshet. Under två och ett halvt års verksamhet har man mött 550 personer, av vilka 37 procent är kvinnor. Många av dem man arbetar med i den här verksamheten har fysiska och psykiska besvär samt missbruksproblematik. Den tredje arbetsgruppen kallas Resurspedagogerna och arbetar med unga killar i åldern 18-20 år. I målgruppen finns ofta unga med neuropsykiatriska diagnoser samt social problematik som missbruk och kriminalitet. De flesta deltagarna i cirkeln representerar alltså verksamheter med ganska tydliga och avgränsade målgrupper. I diskussionen var man emellertid överens om att man generellt kunde beskriva målgruppen som: *”människor som faller mellan stolarna, människor med multiproblem och människor som oftast tappat tillit både till system och människor”* (s 11).

Kategoriseringens problematik

När uppsökarna ska beskriva sina målgrupper använder man i stor utsträckning kategoribeskrivningar som är vanliga inom socialt arbete, till exempel missbrukare och psykiskt utsatta. Motsvarande benämningar återfinns i internationell litteratur. Uppsökarna är i det här avseendet rimligen påverkade av de organisatoriska sammanhang i vilka deras yrkesverksamhet ingår och använder bestämningar som är vanliga där. Som Cecilia Lofstrand (2005) skriver: *”Vissa kategoriseringar, klassificeringar och vokabulärer följer med*

yrkestillhörigheten och institutioner tillhandahåller typiska, rutinerade sätt att tänka och tala om den sociala verkligheten (s 43). De genomgångar Socialstyrelsen gjort av hemlösa situation pekar också på att det finns underlag för de här problembeskrivningarna. Enligt genomgången från 2005 hade 62 procent av de hemlösa missbruksproblem, 40 procent hade en psykisk problematik och många hade ekonomiska problem och svårigheter att finna sysselsättning.³

Samtidigt finns ett problem med den här typen av klassificeringar, nämligen att de inte bara är beskrivande, utan också fungerar styrande för vilka förhållanden i en människas livssituation som ska uppfattas som relevanta. Benämningarna blir vad Löfstrand kallar ”*diskursiva kategorier*” vilka ”*kan förstås som kategoriska identiteter som tillskrivs individer i specifika sammanhang*” (s 50). Konsekvenserna handlar inte bara om hur situationen tolkas, utan också om vilket slag av hjälp och stöd den enskilde kan få. Det är de diskursiva kategorierna ”*som till stora delar avgör tillgången till den lokala sociala servicen. De präglar materiella och institutionella praktiker och bidrar därmed till att utforma de bostadslösa bostadslöshetskarriärer*” (s 50-51).

I slutändan är det här kopplat till hur hela frågan om hemlöshet ska uppfattas och därmed vilka insatser som behöver vidtas för att förbättra situationen. Om bostadslösa primärt uppfattas som missbrukare och psykiskt utsatta, blir missbruksvård och psykiatriskt stöd centralt i lösningen. Ingrid Sahlin (1992) har påpekat att det finns två traditioner i hur hemlöshet definieras. Den ena tar fasta på individernas asocialitet, medan den andra fokuserar bostadslösheten.

Den här diskussionen kring hur hemlöshet ska förstås och förklaras är naturligtvis väl känd bland uppsökarna och man har egna erfarenheter av hur laddad frågan kan vara. Uppsökarenheten i Göteborg var under en period i konflikt med såväl lokala politiker, som delar av den egna förvaltningen, kring hur hemlöshetsfrågan skulle uppfattas (Kuosmanen 2007). I *Malmörapporten* står det: ”*Man får inte glömma att hemlösheten också är ett område som genomsyras av många fördomar*” (s 15). I några av rapporterna betonar uppsökarna hur viktigt det är att nyansera de gängse problembeskrivningarna. Det finns unika drag i varje livshistoria och situation man möter. Särskilt gäller detta de enheter som arbetar uppsökande i offentliga miljöer. Hos dem finns en medvetenhet om risken för att kategorierna ska fungera som självuppfyllande profetior. Uppsökarna har här en konkret erfarenhet av mänskliga möten, vilken medför att de kan se det problematiska i kategoriska beskrivningar.

3 Socialstyrelsen 2005 s 28

Kontakt, behov och motivation

Det finns några centrala moment i det uppsökande arbetet som tas upp i flertalet rapporter. Beskrivningarna varierar lite, men ofta förekommande uttryck är att **ta kontakt**, **identifiera behov** och söka **motivera** till förändring.

I *Stockholmsrapporten* nämner man tre steg: att söka, att identifiera och att knyta kontakt (s 7-9). Sökandet innebär att man rör sig på platser där man vet att personer ur målgrupper brukar vara, men också att man, till exempel efter att ha fått tips, besöker nya ställen. Identifieringen handlar om att iaktta en rad faktorer som klädsel, kroppshållning, beteende och status. Här spelar det förstås stor roll om det är en känd person eller inte. Beroende på hur man uppfattar situationen väljer uppsökarna sedan tillvägagångssätt för kontakttagandet. Det kan vara aktiva strategier som att hälsa och börja prata eller mer försiktiga som att söka ögonkontakt eller bara göra sig synlig. Här betonas den erfarenhet och magkänsla man som uppsökare tillägnar sig. Man nämner även motivation, som ett centralt inslag i arbetet.

Uppsökarenheten beskriver i *Göteborgsrapporten* tre centrala delar i sitt arbete: fältarbete, uppföljning samt motivationsarbete (s 5). Fältarbetet är den uppsökande och kontaktskapande delen. En viktig del av uppsökarenhetens stödarbete är att erbjuda tillfälligt boende. Därför gör man regelbunden uppföljning av de personer som varit gäster på ett boende under natten. I samband med detta blir ofta motivationsarbete aktuellt. Det gäller också för de personer enheten har en mer långvarig relation till. Prostitutionsgruppen beskriver en rad mål för sitt uppsökande arbete. Det handlar om att vara tillgänglig för målgruppen och informera om gruppens verksamhet. Vidare knyter man nya kontakter samt erbjuder råd, stöd och behandling (s 15).

I *Södertörnsrapporten* beskriver man också de tre inslagen kontakt-etablering, bedömningar och motivationsarbete (s 13-15). Bland deltagarna i forskningscirkeln är uppsökande arbete i offentliga miljöer inte så vanligt. Däremot finns flera exempel på att man arbetat med sociala relationer och lokala konflikter i ett områdesperspektiv. I det kontaktskapande arbetet söker man ofta upp människor i deras hem och gruppen från Huddinge beskriver hur man försöker förbereda hembesöken via telefon, brev eller genom att lägga en lapp i brevlådan. Detta leder ofta till att kontakttagandet fungerar bättre. Vad gäller motivationsarbetet så använder bland annat deltagarna från Södertälje sig av metoden ”Motivational Interviewing (MI)”.

Malmörapporten behandlar olika kontaktskapande metoder. Ofta går det bra att bara gå fram och presentera sig samt berätta varför man är på den aktuella platsen. Ibland fungerar indirekta metoder bättre. Både uppsökande teamet och mobila enheten i Malmö arbetar med att tydligt exponera sig,

utan att samtidigt vara påträngande. Man håller en låg profil. Uppsökande teamet kallar den här modellen för ”anti-jaga” och har erfarenhet av att den ibland väcker nyfikenhet och att personer själva tar initiativ till kontakt. I motivationsarbetet uppfattar man det som centralt att både våga prata om den egna viljan och om tilltron till själv. Även här finns arbetsgrupper med erfarenhet av MI. Spridning av information kan vara en viktig funktion i det här stadiet av det uppsökande arbetet.

Umeårapporten skiljer sig lite från övriga i det här sammanhanget. Deltagarna arbetar inte så mycket med uppsökande verksamhet och därför återfinns inte den här typen av diskussion i rapporten. Fokus i cirkeln låg istället på att prata om relationsskapande arbete, vilket jag återkommer till längre fram i texten.

Respektfullt kontakttagande

Just detta att uppsökare möter människor i sammanhang där deras marginal-position blir tydlig, ger det uppsökande arbetet ett slags **blottläggande och utpekande karaktär**. Å ena sidan innebär det att människor kan få hjälp när de som mest behöver det och när de har starka incitament för att försöka förändra sin situation. I sådana lägen behöver man som uppsökare inte lägga ner så mycket tid på motivationsarbete, utan drivkraften finns i själva sammanhanget. Å andra sidan kan människor känna att de blir kontaktade när de minst av allt vill få myndighetsbesök och att de måste visa upp sidor av sina liv som de helst vill dölja för andra. Då möts uppsökarna av ointresse och kallsinne, ibland även fientlighet.

Det kontakttagande arbetet sker ofta i ett gränsland mellan privat och offentligt. Hemlösa har privata boplatser i offentliga miljöer och den intimitetsrelaterade identitet kvinnor visar upp i gatuprostitutionens offentlighet, har en komplicerad koppling till deras privatliv.

Sådana här förhållanden leder till att det kontaktskapande arbetet sker utifrån osäkra och svårförutsägbara premisser. Vilken typ av samhandlingsregler ska gälla, det privata livets eller offentlighetens? Hur kommer ett kontakttagande att uppfattas, som möjlighet till hjälp eller oönskad kontroll?

Denna osäkerhet, som kännetecknar själva kontakttagandet, är ett karaktäristiskt drag i det uppsökande arbetet och kommenteras i samtliga rapporter. Här åskådliggörs en av de mest grundläggande kompetenserna i det uppsökande arbetet: **att kunna skapa kontakt med personer i målgruppen trots alla sociala och miljömässiga komplikationer**. Till en del handlar detta om **lokal kännedom och kontaktnät**. Uppsökarna vet vilka platser olika grupper eller individer använder och kan hitta dem där. Och genom sina kontakter

får de vetskap om nya samlingsplatser och kan även ta reda på var en viss person för tillfället befinner sig.

En annan viktig del, kanske den mest betydelsefulla, är att uppsökaren genomför kontakttagandet så att **erkänsla och respekt** förmedlas i förhållande till den person och situation man möter. Det här är en central fråga för alla uppsökare och har uppmärksammats i samtliga cirklar. *”Det viktigaste i vårt arbete är att hela tiden utgå från ett respektfullt förhållningssätt”*, skriver uppsökande enheten i Göteborgsrapporten (s 7). Eftersom den person som kontaktas ofta är helt oförberedd på detta, måste vederbörande kunna säga nej: *”Det är viktigt att reflektera över rätten att avvisa oss som uppsökare”* (Malmörapporten s 19). När uppsökande arbete sker i relation till hemmiljöer är det ofta möjligt att annonsera besöket i förväg. Uppsökarna i Huddinge tar många kontakter i människors hem och försöker då alltid förbereda besöket genom ett telefonsamtal eller en lapp i brevlådan (*Södertörnsrapporten* s 13).

För att kontakttagandet ska fungera framhålls att uppsökaren måste ha en förmåga till såväl **empati**, som till **taktfullhet**. Det är centralt att känna av känslöstämningar och signaler från dem man möter. Prostitutionsgruppen i Göteborg skriver: *”Det uppsökande arbetet kräver en finkänslighet och en stor förmåga till inkännande”* (s 18). Och på liknande sätt i *Södertörnsrapporten*: *”När uppsökaren får kontakt är det viktigt att tala på ett sätt som den uppsökta personen förstår och kan relatera till.(...) Mycket handlar om att finna rätt ton och rätt anslag i samtalet”* (s 14). Det är vanligt att uppsökaren försöker förmedla en intresserad, men samtidigt tillbakahållen attityd. Man dröjer sig kvar på platsen, men låter personen ifråga ta initiativ till vidare samtal. Flera grupper lämnar visitkort eller annat informationsmaterial vid en första kontakt. Då finns en möjlighet att personen ifråga hör av sig vid en senare tidpunkt.

Tydlighet vid kontakttagande framhålls också. I *Stockholmsrapporten* påpekas vikten av att man klargör sina utgångspunkter: *”Var tydlig med att vi är socialarbetare från staden och vad man kan erbjuda”* (s 9). Den organisatoriska tillhörigheten kan vara särskilt viktig när det gäller uppsökande arbete mot vuxna, där sådan verksamhet också genomförs i idéburna organisationers regi. Tydlighet är också viktig för att göra klart syftet med det uppsökande arbetet och vilket stöd man kan förmedla.

En annan fråga, kopplad till att vara tydlig, är om uppsökare ska bära särskilda kläder eller namnlappar, som medför att de lätt kan **identifieras**. I cirklarna i Göteborg respektive Malmö diskuterades den här frågan. Argumenten för att använda identifierbara kläder är att det gör det lättare att veta att man har med myndighetsanställda att göra. Den som inte vill ha kontakt med myndigheter kan då dra sig undan, utan att ens behöva prata med upp-

sökarna. Och den som söker en myndighetskontakt kan själv ta initiativ till en pratstund. De som inte vill använda märkta kläder menar att dessa har en alltför utpekande funktion och att det kan ge kontakttagandet en alltför formell prägel. I såväl Malmö som Göteborg fanns deltagare från arbetsgrupper, som intagit olika ställning i frågan. Och det förekom även exempel på andra lösningar. Prostitutionsgruppen i Göteborg bär inte identifierbara kläder, men använder alltid samma bil när de arbetar uppsökande. För flertalet av dem som vistats i miljön en tid, är därför gruppen lätt att känna igen på håll.

Det finns en spänning i det kontaktskapande arbetet för uppsökarna, mellan att å ena sidan vara tydlig i sitt formella uppdrag och å andra sidan kunna skapa en avspänd och informell stämning. Uppsökande enheten i Göteborg har därför alltid med sig kaffe, smörgåsar och cigaretter när de är ute. De uppfattar att detta ofta kan skapa en bra öppning för ett samtal, samtidigt som det också är ett välkommet avbrott i vardagen, för många de möter. Det finns personer som de sedan flera år upprätthåller en ”*fika-relation*” med (Göteborgsrapporten s 7).

Länkning och relationsarbete

Kontakttagandet, behovsbedömningen och motivationsarbetet representerar centrala aktiviteter inom det uppsökande arbetet och kan vara både repetitiva och tidsmässigt utdragna processer. Uppsökarna träffar hela tiden nya personer, men en stor del av arbetet riktas till personer man känner sedan tidigare. Vart och ett av de tre momenten kan kräva återkommande insatser. Ett kontakttagande kan bli utdraget, behov i målgruppen förändras och motivationen och orken att försöka förändra situationen varierar. I flera av rapporterna understryker man vikten av att vara **tålmodig, tillgänglig och ihärdig** i sina ansträngningar att stötta, men också driva på. Det handlar om att ”*väcka diskrepansen mellan den aktuella situationen och den önskade*”, som det uttrycks i *Malmörapporten* (s 30).

Motivationsarbetet är inget självändamål, utan handlar om att få igång mer aktiva insatser för att lösa problem och åstadkomma önskade förändringar. På ett grundläggande plan finns två vägar att gå: antingen förmedlar uppsökarna kontakt till någon annan instans eller så organiserar och genomför man själv ett stödarbete. De uttryck som ofta används för de här båda strategierna är **länkning** respektive **relationsarbete**.

Kring de här begreppen finns en principiell diskussion med utgångspunkten att de representerar olika grundläggande förhållningssätt och denna presenteras framför allt i *Stockholmsrapporten*. Man beskriver där två olika modeller. Den ena, ”länkingsmodellen”, består av tre faser: söka upp målgruppen,

knyta kontakt och föra klienten till rätt hjälpinsats. I kontrast till denna står "relationsmodellen", som innebär ett mer omfattande arbete där uppsökaren är involverad i den fortsatta processen för att tillgodose de behov som finns. Som uppsökare måste man då arbeta på att bygga en djupare relation till dem man möter och man kan också få agera som deras företrädare i olika sammanhang.⁴

I övriga rapporter är också den här terminologin använd och samtliga grupper beskriver hur man arbetar med såväl länkande, som relationsbyggande insatser. De behov man möter bland människor i det kontaktskapande arbetet är omfattande och av mycket skiftande karaktär. Det är omöjligt för uppsökarna att arbeta med allt detta själva och därför är det viktigt att de har kontakter och kanaler som kan hjälpa människor till rätt ställe. I *Mal-mörörapporten* skriver man: "Eftersom vi alla företräder små verksamheter är länkningen central. (...) Vi får en spindel-i-nätet-funktion på så sätt att vi är experter på var man ska vända sig och stöttar personer att ta de kontakterna" (s 29).

I *Stockholmsrapporten* beskriver man länkning som en central uppgift: "Uppsökarenhetens uppdrag är ... att länka individer från målgruppen till ordinarie hjälpsystem. Begreppet länkning innebär att uppsökarna efter att ha skapat kontakt med individen överför en samlad bild av klienten till hjälpsystemet för att ge underlag för adekvat bistånd" (s 6). Det som understryks här är det utredande arbete, som är förknippat med länkningen. Uppsökarna tar inte bara kontakt, utan arbetar också med att få en insikt i människors personliga och sociala situation, innan man försöker gå vidare.

I flera av rapporterna beskrivs hur länkingsarbete är förknippat med vidare kontakter, till exempel är det vanligt att uppsökare följer med vid första besök hos en hjälpinstant. Det finns alltså ingen motsättning mellan att länka och att relatera, som uppdelningen i två modeller indikerar.

Däremot varierar naturligtvis karaktären och omfattningen av relationsarbetet beroende på bland annat vilka slag av insatser, som följer på det kontaktskapande arbetet. I *Umeårapporten* står just relationsbyggandet i centrum för diskussionen. Man beskriver där hur man diskuterat gemensamma erfarenheter i förhållande till dem man arbetar med. Gruppen enades om att begreppet "bärande relationer" (s 4) var en bra utgångspunkt för att ringa in den sociala kontakt man försökte skapa. Cirkeldeltagarna var överens om följande kännetecken på en bärande relation:

4 Resonemanget bygger på Beijer (2001). Distinktionen har ett metodmässigt intresse och jag återkommer till den senare i texten.

- *En relation som håller både när det är jobbigt och när det är roligt.*
- *Ömsesidig respekt, empati*
- *Utifrån att man lärt känna varandra med respekt kan man ha en dialog som tål både positiva möten och konfliktsituationer. Att man som uppsökare är en tydlig person och har en öppen yrkesroll.*
- *Att man reagerar både lyssnar och kommenterar.*
- *Att alltid tro att det finns anledning att lyssna på ett djupare sätt, för att förstå mer av personen. Om ömsesidigheten ska fungera så måste det innebära att man ibland spelar på den andra partens hemmaplan. Inse att livet är större än kontorstid t ex. Att kunna göra undantag vara flexibel när det är viktig för personen (s 4).*

Jag uppfattar att mycket av det som Umeågruppen här lägger in i relationsbegreppet går att återfinna också i övriga cirkelrapporter, även om ingen annan använt begreppet ”bärande relationer”. Men flera tar upp att de relationer de skapar till människor i det uppsökande arbetet är komplexa och att det kan vara svårt att förutse hur en situation ska komma att utveckla sig, även om man känner personen sedan tidigare. Det hänger samman med att uppsökare ofta har att göra med människor i utsatta positioner och att mötet ibland sker när utanförskapet är som mest påtagligt. Och det handlar om att det i målgruppen finns mycket missbruk, psykisk problematik och våldsamhet.

Social förändring

Kontakttagande och relationsskapande arbete är, som nämnts, naturligtvis inget självändamål. Avsikten är att det ska leda vidare till både individuella och kollektiva insatser för att förbättra enskildas livssituation och påverka strukturer. Den centrala frågan här är **hur kopplingen ser ut mellan den uppsökande verksamheten och olika slag av hjälp- och stödinsatser**. Alltså hur kommer man vidare från själva etableringen av en kontakt, till att någon form av insats i förändrande riktning genomförs?

Nu är det viktigt att understryka att processen från kontakt till stödinsats inte är så rak och schematisk som frågan antyder. Av de beskrivningar av olika fall som finns i cirkelmaterialet, framgår att moment som kontakt, motivationsarbete, länkning och stödinsatser ofta vävs samman under en ganska lång tidsperiod och inte följer på varandra i någon självklar ordning. Uppsökarna har såväl långvariga, som högst tillfälliga kontakter med personer de möter.

Vad är det då man gör förutom det uppsökande arbetet? Till en del handlar det om ett väldigt **praktiskt och konkret arbete för att befrämja** fortsatta insatser och stöd. De personer uppsökarna träffar har som regel små egna resurser och kan vara i dåligt fysiskt och psykiskt skick. En inte ovanlig syssla

är därför att man hjälper till med transport till sjukhus, socialtjänst eller andra inrättningar. Om det är fråga om en längre vistelse någonstans kan det finnas en rad praktiska frågor som behöver lösas: flytt av möbler, omhändertagande av husdjur etc. Anledningen till att uppsökarna arbetar med att försöka lösa sådana här, kan det tyckas, "okvalificerade" problem, är att de för den enskilde kan vara helt avgörande för om de ska vara beredda att gå vidare i en förändringsprocess. De är alltså en viktig del i det motivationsskapande arbetet. Ett annat stödjande arbete är att uppsökare följer med personer vid olika slag av besök. Det kan handla om sjukvård, socialtjänst eller rättsväsende. Även här är avsikten att vara ett stöd för att personen ifråga ska orka genomföra besöket.

Uppsökarna har också en del insatser som de **själva förfogar över eller har stor organisatorisk närhet till**. En sådan insats gäller att kunna ordna med tillfällig övernattnings och här är uppsökarenheten i Göteborg det mest tydliga exemplet. Enheten förfogar över ett antal akutboenden som man belägger, tillsammans med uppsökare från Räddningsmissionen och Stadsmissionen. Ett av dessa boenden har som villkor att gästen måste transporteras dit av uppsökarna (*Göteborgsrapporten* s 5-7). Därför blir arrangemang kring tillfällig boende en viktig del av det uppsökande arbetet, vilket också ger enheten en tydlig funktion i relation till målgruppen. Ett annat exempel är prostitutionsgruppen i Göteborg, som initierat en lågtröskelmottagning i samverkan med socialmedicinskt centrum. Här finns möjlighet till rådgivning och hjälp med provtagning (s 20).

En del enheter arbetar med **gruppverksamhet**. Det gäller främst deltagarna i Södertörncirkeln. I Nynäshamn arbetar man med att hålla igång en dagverksamhet, som fungerar som mötesplats för personer som behöver stöd för att inte återfalla i missbruk. Även Huddinge arrangerar gruppträffar för personer med missbruksproblem (s 9).

Ifrån den cirkeln finns även exempel på **områdesarbete**. I Södertälje har uppsökarna varit engagerade i ett projekt riktat mot personer med missbruksproblem, vilka uppfattats som störande av bland annat köpmännen i stadens centrum. Man har arbetat med att öka förståelsen mellan olika grupper samt erbjudit daghärbärg för dem med missbruksproblematik. Även i Huddinge har man arbetat på likartat sätt i relation till grupper som samlats i en park i en av kommunaldelarna (s 10).

Från deltagarna i Umeåcirkeln finns exempel på **behandlingsinsatser** utifrån särskilda metodiska modeller. Det gäller dubbeldiagnosprojektet (DD-teamet) och resurspedagogerna. I DD-teamet arbetar man utifrån case management-metoden och utför även strukturerade intervjuer med hjälp av ASI, Addiction Severity Index. Resurspedagogerna, inriktade på unga med en

neuropsykiatrisk diagnos, arbetar utifrån en modell som inspirerats av ART, Aggression Replacement Training (s 7-9).

Det är alltså en mycket varierad uppsättning insatser och arbetsuppgifter, som de olika uppsökande verksamheterna arbetar med. Här är då viktigt att understryka att varje uppsökande enhet inte ägnar sig åt alla slag av insatser. Tvärtom finns stora skillnader enheterna emellan. En viktig fråga i sammanhanget är vilken position den uppsökande verksamheten har i relation till andra arbetsuppgifter? Här ser det olika ut i de skilda verksamheter som ingått i forskningscirkulärerna. Uppsökarenheterna i Stockholm och Göteborg, mobila enheten och uppsökande teamet i Malmö samt uppsökartjänsterna i Lund har, såvitt det går att läsa ut från rapporterna, stora likheter. Detta är arbetsgrupper för vilka det uppsökande arbetet utgör det **centrala inslaget** i deras uppdrag. De arbetar i stor utsträckning i relation till **offentliga miljöer** och har en relativt stor **självständighet** i hur de utformar sitt uppsökande arbete. I jämförelse har då de arbetsgrupper som deltagit i cirkulärerna i Södertörn och Umeå en uppsökande verksamhet som är **starkare knuten till tydliga uppdrag**. Flertalet av de här arbetsgrupperna arbetar inom socialtjänsten och får sina arbetsuppgifter därifrån. Den uppsökande insatsen i arbetet är redan från början tydligare sammanlänkad med hjälp- och stödinsatser. De här enheterna arbetar i liten utsträckning i förhållande till offentliga miljöer, utan det mesta uppsökande arbetet riktas till personers **hemmiljöer**.

Prostitutionsgruppen i Göteborg intar i det här avseendet en mellanposition. Å ena sidan bedriver man ett självständigt uppsökande arbete med fokus på offentlig miljö. Å andra sidan rör det sig om en väldigt begränsad miljö, en specifik målgrupp och det uppsökande arbetet har inte en lika central position, som för uppsökarenheterna.

Situationsberedskap, erfarenheter och kunskap

Det finns en öppenhet och osäkerhet i det uppsökande arbetet, eftersom man *”rör sig ute i samhället och kan möta vem som helst”* (Malmörapporten s 13). Som uppsökare måste man därför ha en **situationsberedskap** för att kunna hantera det oväntade. Uppsökarenheten i Göteborg skriver: *”Vårt arbete kräver en flexibilitet där vi till viss del kan förändra vår metod utifrån hur vi läser av en situation”* (s 6). Bland annat är det viktigt att vara klar över, och kunna förmedla, vilken målgrupp man riktar sitt arbete till. Särskilt i offentliga miljöer är förutsägbarheten ibland låg, men det kan även gälla vid uppsökande arbete i hemmiljöer. I *Södertörnsrapporten* redovisas fall där uppsökare möter oförutsedda lägenhetsmiljöer eller där samtal vid hembesök avslöjar en långt djupare enskild problematik, än man vetat om på förhand (s 30-32).

Hur utvecklar man då förmåga att upprätthålla situationsberedskap och handskas med det oförutsedda? I stor utsträckning sker detta genom att **förvärva kunskap i praktiken**. I *Umeårapporten* skriver man om vikten av att tillvarata *"erfarenhetskunskap"* (s 12) och i Södertörncirkeln använde man en träff till att diskutera olika typer av kunskaper. Bland annat tog man upp spänningen mellan analytisk och generell *"påståendekunskap"* i relation till den mer sammanhangsberoende och unika *"förtrogenhetskunskapen"* (s 22-24). Genom att relatera några olika situationer man varit med om beskriver uppsökarna att påståendekunskapen inte alltid räcker till. Det är viktigt att man som uppsökare använder sina ackumulerade erfarenheter till att utveckla en förtrogenhet i arbetet. I *Malmörapporten* används uttrycket *"fingertoppskänsla"*. Man skriver: *"Man använder sin fingertoppskänsla när man kommer oombedd till platser för att avgöra om det är lämpligt eller inte att komma eller för att kunna avgöra om situationen skulle kunna bli hotfull eller inte, om man stör eller inte"* (s 21). Vidare betonas att detta är något som förvärvas genom såväl arbete, som studier. Det är en *"metodmedvetenhet med fingertoppsflexibilitet"* (s 21).

I Malmöcitaten ovan nämns risken för att en situation ska utvecklas i hotfull riktning. Detta är en annan sida av osäkerheten i det uppsökande arbetet; man kan hamna i **obehagliga och farliga sammanhang**. Bidragande till detta är att de människor man möter ibland är berusade eller drogpåverkade samt att det förekommer aggressivitet i de sociala miljöer där man rör sig. Bortsett från nämnda citat ur *Malmörapporten* är emellertid inte den här frågan alls diskuterad i cirkelrapporterna, vilket är lite förvånande. Från diskussionerna i Göteborgscirkeln minns jag att temat berördes. Uppfattningen var ungefär den som antyds i Malmöcitaten, nämligen att bedömningen av eventuell fara, utgör en del i den generella tolkningen av situationen.

Det uppsökande arbetet ger inte bara situationsbetingade erfarenheter, utan även en **allmän kunskap om miljöer, grupper och problemförhållanden**. Uppsökarenheten i Göteborg nämner att *"generera kunskap om hemlöshet ur ett fältarbetarperspektiv"* (s 8), som ett av sina mål för arbetet. Och prostitutionsgruppen skriver att ett sekundärt mål för deras uppsökande arbete är *"att ständigt ha uppdaterad information om situationen på gatan och vår målgrupps behov. Detta med syfte att bevaka vår målgrupps intressen och fungera som företrädare gentemot politiker och beslutsfattare"* (*Göteborgsrapporten* s 15). De förhållanden som uppsökare möter i sitt arbete är inte sällan kopplade till en politiskt och forskningsmässigt intressant tematik. Det kan gälla frågor som till exempel omfattningen av hemlöshet och gatuprostitution. Uppsökarna är därför tidvis i kontakt med lokala politiker och forskare för att ge bidrag till kunskapsläget.

Samverkan och socialtjänsten

Samverkan med andra är en central del i det uppsökande arbetet och framhålls i samtliga rapporter. Som påpekats tidigare är ett vittförgrenat nätverk av kontakter en viktig förutsättning för att länkningsarbetet ska fungera. Bland alla samarbetspartners finns en som intar en särställning och det är **socialtjänsten**. Flertalet av de enheter som deltagit i forskningscirkelarna är organiserade inom socialtjänsten, så i stor utsträckning handlar det om ett internt samarbete. Samtidigt ska man komma ihåg att socialtjänsten är en mycket omfattande verksamhet och att avstånden inom organisationen ofta är stora. Därför kan externa samarbetspartners, till exempel uppsökare från frivilligorganisationer, ibland uppfattas som betydligt mer närstående än kollegorna inom samma organisation.

Det som är det speciella med socialtjänsten är att den har ett direkt inflytande över vilka det uppsökande arbetet ska riktas till och vilka slag av kontakter som ska tas. Ibland framstår socialtjänsten mer som uppdragsgivare, än som samarbetspartner. En konsekvens av detta är att delar av det uppsökande arbetet **sker utifrån socialtjänstens behov**, snarare än målgruppens. Den term som ofta används för att beskriva det här slaget av åtaganden i det uppsökande arbetet är *”uppdragsuppsök”* eller *”riktat uppsök”*. I *Malmörapporten* definierar man den typen av arbete så här: *”Olika samarbetspartners kan ge oss i uppdrag att söka upp en viss person, en viss plats eller att delta i möten. Uppdraget är inte alltid tydligt men i grunden handlar det om att man vill att vi söker kontakt med den eller de personer som finns där”* (s 25). Deltagarna i Södertörncirkeln arbetar mycket på det viset: *”Att arbeta på uppdrag från övriga socialtjänsten är en stor del av uppsökarnas vardag”* (s 8). I stor utsträckning handlar det då om att göra hembesök hos personer med kända eller förmodade missbruksproblem. Uppsökarenheten i Stockholm beskriver sitt uppdrag som *”att länka individer från målgruppen till ordinarie hjälpsystem”* (s 6). Man menar också att när uppsökarnas arbete jämförs med socialkontorens socialsekreterare, så framstår uppsökarenheten närmast som en *”mobil mottagningsgrupp”* (15).

Det som blir tydligt är hur målgruppens problem och behov blir sedda, och definierade, utifrån det reguljära hjälpsystemets perspektiv. Här finns en koppling till den diskussion jag förde ovan om de kategorier som uppsökarna använder för att beskriva och identifiera de människor de möter. En central del av problematiken är att de personer uppsökarna kontakter har **en bristfällig och icke-fungerande kontakt med samhällets stödsystem**. Uppgiften för uppsökarna blir då att försöka skapa förutsättningar för att den ska fungera igen. Alltså det som jag ovan kallat ett praktiskt, främjande arbete. Uppsökarna blir

en samhällets sista instans, som ska hjälpa människor tillbaka in i systemet när de ramlar ur det på fel sätt. Jag har tidigare citerat ur *Umeårapporten* där man beskriver sin målgrupp som de som "faller mellan stolarna". I *Göteborgsrapporten* skriver uppsökarenheten att de ibland träffar människor som "valt att leva sitt liv så långt skilt från samhällets inrättningar som möjligt" (s 8). Slutligen ett citat ur *Malmörapporten*: "Många hemlösa uttrycker att de varit i kontakt med myndigheter. Ofta är de besvikna på kontakten och en del känner sig 'färdigslussade'. En del har sedan barndomen varit i kontakt med myndigheter och vill av den anledningen klara sig själva och bli 'kvitt' systemet" (s 16). Uppsökarnas uppgift är att försöka återskapa tilltron till myndigheterna och därmed även åstadkomma en fungerande klientrelation. Motivationsarbetet går ut på att söka reparera en skadad systemtillit och det är dess behov som står i centrum. Utgångspunkten för detta är samtidigt att systembehoven motsvaras av genuina sociala behov hos människor, vilka, utan en fungerande kontakt, inte skulle bli tillgodosedda.

Socialtjänsten och den professionella rollen

Även i ett annat avseende spelar socialtjänsten, och andra socialsekreterare, en viktig roll för uppsökare, nämligen som **utgångspunkt för jämförelse och självförståelse ifråga om den egna yrkesrollen**. "Uppsökarna i cirkeln sätter sin yrkesroll mycket i relation till socialsekreterarens" skriver man i *Södertörnsrapporten* (s 17). I stor utsträckning är jämförelsen negativt kritisk: "... samtliga betonar att de varken är eller vill uppfattas som socialsekreterare" (s 17). Anledningen till detta är att man uppfattar att de människor man möter har en låg tilltro till myndigheter och att man som socialsekreterare skulle ha problem med att vinna deras förtroende. Uppsökarna betonar värdet av att ha handlingsutrymme, att vara flexibla och tillgängliga. "Att göra sådant som egentligen inte ingår i det ordinarie arbetet sägs av flera deltagare vara en bra väg för att åstadkomma goda resultat i arbetet" (s 17).

I *Umeårapporten* finns en likartad diskussion. Man relaterar där till "traditionella socialsekreterare", från vilka uppsökaren särskiljer sig genom "att göra sig tillgänglig, jobba när klienten behövde det, att vara flexibel och gå in i den roll klienten behövde" (s 11). När cirkeldeltagarna beskriver vad som förenar dem, pekar man på ett antal saker man inte är: "Man är inte regelstyrd, inte rädd för att (misslyckas) våga pröva, inte rädd för att ta diskussioner eller ilska, inte rädd att komma någon nära, inte rädd att inte verka professionell" (s 11). Det skrivs inte uttryckligen, men utifrån diskussionen går det att uppfatta det som att detta också är kännetecknen, vilka särskiljer dem från socialsekreterare.

Det är säkert ingen tillfällighet att den här jämförelsen med socialsekreterare är tydligast i de två cirklar där deltagarna arbetar mycket på uppdrag från socialtjänsten och där man i liten utsträckning arbetar ”traditionellt” uppsökande i offentliga miljöer. Samtidigt uppfattar jag att det är en spridd föreställning bland uppsökare att man arbetar med större frihetsgrader och med högre grad av kreativitet ifråga om insatser, än en byråkratiskt begränsad socialsekreterare.

I *Malmörapporten* diskuteras det uppsökande arbetet utifrån ett **maktperspektiv**. Man skriver att uppsökaren har möjlighet att ”förmedla egenmakt i systemet” (s 21). Med det menar man att göra människor medvetna om vilken hjälp de har möjlighet att få, lära människor hur systemet fungerar och hur de ska agera för att få det stöd de vill ha. Här är det uppsökarens annorlunda sätt att ta kontakt, som skapar öppningar. Samtidigt understryker man att också det uppsökande arbetet måste ses ur ett maktperspektiv (s 31). Uppsökaren har en annan roll än socialsekreteraren, men har ändå makt i systemet. Det är viktigt att vara medveten om denna maktposition och att den ibland sammanfaller med målgruppens intressen, men ibland skapar konflikt i förhållande till den.

Såväl uppsökare som socialsekreterare har alltså en systemgenererad maktposition, men ändå olika roller. Ofta formuleras denna skillnad i att uppsökaren **inte står för myndighetsutövning**. Uppsökarenheten i Stockholm konstaterar att detta skiljer dem från socialsekreterare och att ”*uppsökaren själv är inte biståndsgivare*” (s 10). Likadant skriver uppsökarenheten i Göteborg: ”*Någonting som underlättar vår kontakt med nya personer, är att vi inte står för någon myndighetsutövning i egentlig mening*” (s 7). Istället försöker man formulera sina tjänster som ett erbjudande och man undviker i början av en kontakt att ställa krav.

Kombinationen av ett icke-byråkratiskt kontakttagande och en låg myndighetsprofil ger det uppsökande arbetet en **informell karaktär**. Detta ger uppsökare en möjlighet till en mindre kravfylld och förhållandevis otvungen relation till dem man arbetar med. En sådan **annorlunda relation** utgör en del av den självförståelse som kommer ur jämförelsen med andra myndighetsutövare. I de intervjuer med personer ur målgrupperna, som gjorts i flertalet cirklar, avspeglas detta.⁵ I *Göteborgsrapporten* säger en person att uppsökarna ”*ger hopp om livet*” (s 10) och i *Umeårapporten* citeras omdömen som ”*du är både kompis och morsa*” samt ”*ett otroligt stöd, en vän*” (s 10). I *Malmörapporten* säger en intervjuad: ”*Det jag sa var att det viktiga var det*

5 Intervjupersonerna är få till antalet och utvalda av uppsökarna själva. Citaten ska ses som illustrationer, inte som representativa uppfattningar. Kritiska röster finns också citerade i rapporterna.

här att ni kom fram nu va, att ni liksom försökte att ta kontakt va. Och det kanske inte är många som tar sig an det va. Men jag vet att... innerst inne så vill dom flesta, men dom har problem med det här med myndigheter. [...] Man skäms, största delen är att man skäms. Det är som jag sa, jag skämdes innan jag började prata med dig, då skämdes jag och liksom... men sen började vi successivt å prata å prata å prata å prata va... å jag släppte mina hämningar” (s 20).

Det som illustreras här är hur relationen till uppsökarna ibland beskrivs i termer hämtade från mer privata relationer och hur möjligheten för uppsökare att låta kontakten ta tid, kan öppna upp låsningar. Det finns en hel del negativa erfarenheter av myndigheter bland dem som uppsökarna träffar och det är inte okomplicerat för dem att bli kontaktade av offentliganställda i publika miljöer. En av de kvinnor som prostitutionsgruppen intervjuade, uttryckte att det skulle vara bra om någon av uppsökarna i gruppen hade personlig erfarenhet av att sälja sex (*Göteborgsrapporten* s 18). Sådana erfarenheter skulle kunna fungera överbryggande vid kontaktagandet. Det här rör frågan om vem som är bäst skickad att vara uppsökare och jag ska återkomma till denna längre fram.

Metod – allmänna reflektioner

Frågan om metod, hur man genomför det uppsökande arbetet, var den centrala utgångspunkten för hela projektet och har också dominerat diskussionen i cirklarna. Det finns en hel del skillnader ifråga om förutsättningar för det uppsökande arbetet i de skilda verksamheter, som varit representerade i cirklarna. Jag uppfattar att det ändå är möjligt att urskilja tre olika delar eller moment i arbetet, som förenar olika strategier.

En första del handlar om **det initiala kontaktagandet**. Själva utgångspunkten för det uppsökande arbetet är naturligtvis att få kontakt med miljöer, grupper och individer. Här använder uppsökare lokalkännedom samt individ- och nätverkskontakter för att hitta rätt. Ofta sker detta på ett sökande och öppet sätt, men ibland finns en inriktning på en särskild person eller en viss plats. Nyckelordet för hur uppsökare försöker utforma den första kontakten är ”respekt”. Ofta blir första kontakten ytlig och uppsökaren överlämnar bara kontaktuppgifter och information. Någon form av bedömning av personliga och kollektiva behov görs.

I ett andra moment står ett **stödjande arbete** i centrum. Uppsökarna arbetar såväl med motivationsstödjande insatser, som att lösa en rad praktiska frågor, för att människor ska få sina behov tillgodosedda. Uppsökarna strävar efter att utveckla den initiala kontakten mot en mer omfattande social relation.

En tredje del har själva det **sociala förändringsarbetet** i fokus. För den uppsökande verksamheter handlar det här mycket om att länka människor till olika funktioner och instanser. I samband med det behöver man också göra olika hjälp- och stödinsatser, som till exempel att följa med vid besök. Uppsökande enheter har också själva olika insatser som de arbetar med, till exempel gruppverksamheter och tillfälliga boendelösningar.

En sådan här indelning ger intryck av en mer rätlinjig process, än vad som är fallet i praktiken. Ofta rör det sig om långa kontakter, där olika moment återkommer och upprepas. För uppsökarna är det viktigt bygga nätverk, så att man vet vart man ska länka vidare. Uppföljning är också central, liksom att samla generell kunskap och förmedla denna vidare.

Hur har då uppsökarna själva formulerat sig generellt kring metodfrågor i cirklarna? Här finns en påtaglig osäkerhet och tveksamhet kring att säga att man arbetar utifrån en särskild metod. Flera betonar att man inte kan uttrycka metoden i generella termer och uttalar sig till förmån för ett mer öppet förhållningssätt. I *Malmörapporten* skriver man: *"Mallar tar bort själen i det uppsökande arbetet som till sin natur bitvis är osäkert och inte har några raka svar. Reflektionen över det vi gör är det som blir metod"* (s 34). I *Göteborgsrapporten* hänvisar uppsökarenheten till en tidigare utvärdering som gjorts av deras verksamhet. Slutsatsen var då att de arbetade flexibelt med liten grad av metodutveckling. Enheten skriver nu: *"Fortfarande har vi ingen enhetlig metod som vi arbetar utifrån"* (s 6) samt *"... varje hemlös har en delvis unik problematik..."* (s 7). I *Södertörnsrapporten* citeras en av uppsökarna från Haninge: *"Det finns en grund att stå på sen finns det olika arkitekter kan man säga. I första hand ska man hjälpa människan. Det blir lite olika. Man måste vara ganska flexibel. Det går inte att ha ett arbetsätt och bara gå efter det"* (s 17). Slutligen finns den här summeringen från cirkelledaren i *Umeårapporten*: Uppsökarna *"arbetar kreativt och hittar på lösningar under arbetets gång. De känner sig fria att inspireras av en metod men verkar ogenerat anpassa den som de anser det bäst"* (s 13).

I de här tankegångarna finns en tydlig spänning mellan å ena sidan det specifika och erfarenhetsbaserade och å andra sidan det generella. Uppsökarna menar att eftersom de arbetar med människor och situationer som har en så unik karaktär och kräver så situationsbundna lösningar, så är en generell metod inte möjlig att formulera. Det är intressant att det finns så stora likheter i det här sättet att resonera kring metod mellan de skilda cirklarna, trots att deltagarna representerar ganska olika verksamheter.

Uppsökande arbete i forskning och litteratur

Ett kontextbundet begrepp

Uppsökande arbete är inte ett särskilt omskrivet eller väldefinierat begrepp i metodlitteraturen inom socialt arbete. Trots den utåtriktade verksamhet det betecknar är det som om själva begreppet lever lite i skymundan. Letar man i grundläggande litteratur om socialt arbete hittar man inget om att arbeta uppsökande, vare sig som sökord eller i själva texten. Detta gäller såväl svensk litteratur som engelsk.⁶

Den här frånvaron har en rad orsaker. Till en del beror den på att det är en förhållandevis liten del av det sociala arbetet som bedrivs utifrån en uppsökande strategi. Mest förknippas det sannolikt med socialt fältarbete bland ungdomar, där det finns en lång tradition av uppsökande arbete. Samtidigt förekommer uppsökande insatser också i relation till en rad andra sociala fält till exempel hemlöshet, missbruk, psykisk ohälsa, äldreomsorg och sexhandel. Så även om det uppsökande arbetet inte är omfångsrikt ifråga om hur många socialarbetare det involverar, får man ändå säga att det är ganska utbrett i skilda problemområden.

Ett andra skäl till att begreppet inte blivit föremål för några omfattande definitionsförsök är sannolikt att ”uppsökande arbete” i sig självt så tydligt beskriver vad det handlar om. Uttrycket har en närmast performativ karaktär. Uppsökande arbete handlar först och främst om ett **kontaktskapande arbete**, om att söka upp individer och grupper man inom en social verksamhet ser skäl till att sätta sig i förbindelse med. Det innebär inte att det handlar om någon trivial del av det sociala arbetet. Tvärtom är själva kontakttagandet mellan en social verksamhet och de människor denna vänder sig till, ett av de mest betydelsefulla sammanhangen för hur den framtida relationen mellan de inblandade kommer att gestalta sig.

6 Se t ex Meeuwisse m.fl. 2006 och Payne 2008

För det tredje är det uppsökande arbetet ibland inbakat och dolt i andra begrepp. De som arbetar med uppsökande arbete bland ungdomar kallar sig hellre för "fältarbetare" än "uppsökare". Den riksorganisation för uppsökande arbete bland unga som finns sedan mitten av 1970-talet heter kännetecknande nog "Riksförbundet för fältarbete". Inte sällan görs också en koppling mellan uppsökande verksamhet och **förebyggande socialt arbete**.⁷ Avsikten med förebyggande arbete är att komma in tidigt i sociala processer och sammanhang, för att söka motverka att förhållanden utvecklas i kritisk riktning. I ett sådant sammanhang framstår ett uppsökande förhållningssätt som en del av en offensiv satsning, så att man tidigt ser tecken till problem och har möjlighet att förhålla sig till dessa. Detta är återigen kanske mest tydligt i arbete riktat till barn och unga, men kan också gälla andra grupper.

Kontentan av detta är att uppsökande arbete i liten utsträckning används som ett generellt metodbegrepp i socialt arbete. Ska man hitta litteratur får man istället gå till material som handlar om de problemfält som uppsökande arbete bedrivs i förhållande till: hemlöshet, psykisk utsatthet, gatuprostitution och ungdomskriminalitet. Det innebär att uppsökande arbete i stor utsträckning behandlas som ett **kontextbundet begrepp**. Och här kan man då hitta en hel del litteratur.

Uppsökande verksamhet i SOL

Samtidigt finns ett dokument som bryter det generella mönstret och det är en mycket central text för det sociala arbetet, nämligen **socialtjänstlagen** (SOL). Enligt denna har kommunerna en skyldighet att bedriva "*uppsökande verksamhet*" med syftet att "*främja förutsättningarna för goda levnadsförhållanden*" (3 kap, 1§). Lite längre fram, i §4, preciseras detta med att man i den uppsökande verksamheten ska "*upplysa om socialtjänsten och erbjuda grupper och enskilda sin hjälp*". Vidare sägs att detta ska ske i samverkan med andra när så bedöms lämpligt.

Det här brukar beskrivas som en del av socialtjänstens **strukturinriktade insatser**⁸ och var ett inslag i den mer offensiva socialtjänst som den nya socialtjänstlagen i början av 1980-talet sökte understödja. Av propositionen (1979/80:1) framgår att den uppsökande verksamhet som här avses har en stark koppling till **inblick och information** (s 168-171). Det handlar om det ömsesidiga behovet hos kommun och medborgare att både få tillgång till och kunna förmedla olika slag av erfarenheter, kunskap och behov. I den uppsökande verksamheten ska också bistånd förmedlas, men uttrycket reserveras

7 Ander m.fl. 2005

8 Norström & Thunved 2008

inte för arbete med särskilda riskgrupper, utan den generella karaktären i arbetet betonas. Vidare pekar man på att uppsökande verksamhet kan uppfattas som påträngande i vissa sammanhang och att det därför är viktigt att uppsökande arbete bedrivs på ett sådant sätt att den personliga integriteten respekteras.

Längre fram i SOL knyts den uppsökande verksamheten till särskilda grupper och sammanhang. Det handlar då om att ”*sprida kunskap om skadeverkningar av missbruk och om de hjälpmöjligheter som finns*” (kap 3 §7) samt en skyldighet att göra sig väl förtrogen med levnadsförhållanden med avseende på två särskilda grupper: ”*äldre människor*” samt människor med ”*psykiska och fysiska funktionshinder*” (kap 5 §6 och §8).

Man kan tycka att ett sådant här explicit utpekande i lagtexten skulle ge uppsökande arbete en central position i det sociala arbetet. Som konstaterats har så inte blivit fallet och det hänger samman med att det blir ganska oklart vad det är för uppsökande verksamhet som egentligen avses. I propositionen behandlas uppsökande arbete med unga under beteckningen ”fält- och samhällsarbete”. Uppenbart ska alltså beteckningen ”uppsökande verksamhet” i propositionen, inte uppfattas som en samlingsbeteckning för socialtjänstens samtliga insatser med uppsökande arbetssätt.

Historisk tillbakablick

I en översikt över den amerikanska traditionen av uppsökande arbete bland unga vill Irving Spergel se Confucius och Sokrates som tidiga modeller för fältarbetare.⁹ De levde nämligen ute bland människor och gjorde vad de kunde för att minska deras lidande. Spergel skriver vidare att andra föregångare är de människor som från 1800-talets mitt, av religiösa eller välgörenhets-skäl, försökte kontakta och arbeta med slummens ungdomsgång. Liknande utgångspunkt tar Njål Petter Svensson när han pekar på Frälsningsarméns arbete i Londons East End som en mönsterbildande verksamhet för senare fältarbetare.¹⁰

Sett i ett historiskt perspektiv är det helt klart att uppsökande arbete ofta har bedrivits med en utgångspunkt i religiösa och ideologiska motiv å ena sidan och en vilja att förbättra fattigas livsvillkor å den andra. Det finns en parallellitet mellan missionerande verksamhet och uppsökande förhållningssätt, som ju Spergel påpekar. Och exemplen kan göras fler. Settlementrörelsen är ett sådant. Även denna började i Londons East End, men kom att föras över till Sverige i början av 1900-talet och här kallas Hemgårdsrörelsen.¹¹ Denna

9 Spergel 1966

10 Svensson 2003 s 9

11 Olsson 1982

hade stor betydelse för utvecklingen av fritidsgårdar i Sverige och spelar fortfarande en viktig roll under namnet Fritidsforum. En annan fortfarande aktuell organisation är Räddningsmissionen.¹² Den har sina rötter i ett arbete i Göteborgs hamnkvarter, bland emigranter till USA, men arbetar sedan flera år tillbaka med uppsökande arbete bland hemlösa.

Men det är inte bara i frivilligt socialt arbete som det finns historiska exempel på uppsökande arbete. Också i det tidiga öppna sociala arbetet i kommunerna fanns ett sådant inslag, åtminstone det arbete som var fokuserat på att lösa grupperns försörjningsproblematik. När en öppen kommunal social stödverksamhet etablerades under slutet av 1800-talet var bland annat det så kallade "Elberfeldsystemet" en inspirationskälla.¹³ Systemet byggde bland annat på att man hade personer, vilka arbetade frivilligt och utan lön, som hade att bedöma de fattigas sociala situation och behov utifrån regelbundna hembesök. Det stöd de skulle förmedla var såväl materiellt som moraliskt och praktiskt. Ett liknande system utvecklades i England med så kallade "friendly visitors", med den skillnaden att socialarbetarna där avlönades.

Det är svårt att få en överblick över det uppsökande arbetets utveckling och omfattning genom åren. Inom frivilligt socialt arbete finns den längsta traditionen och där det idag, beteckningen till trots, finns flera exempel på professionellt utbildade och anställda uppsökare. Inom den offentliga sektorn i Sverige är socialt fältarbete med ungdomar den mest stabila traditionen, med en drygt femtioårig historia.¹⁴

Ser man bakåt finns en tendens till att uppsökande arbete kommer och går i omfattning. Den här variationen förklaras sannolikt till stor del av att verksamheten blir en **kostnadsfråga**. Uppsökande insatser bedöms, utan hänsyn till lagstödet, som frivilliga åtaganden för kommunerna och får mindre utrymme när budgetläget försämras. Detta har kanske framför allt gällt uppsökande arbete med unga. Ett annat förhållande som utvecklingen pekar på är att uppsökande arbete har en koppling till upplevelsen av att det finns **nya grupper vilka det saknas kunskap om**. I synnerhet om dessa grupper förknippas med social problematik, offentliga platser och deras situation formuleras som en politisk fråga. När fältarbete med ungdomar startades på 1950-talet fanns en uppfattning om en ny slags ungdomsproblematik med koppling till ungdomskultur och nya droger.¹⁵ Och likadant är det för flera av de verksamheter som den här rapporten handlar om. Såväl gatuprostitution som hemlöshet har varit (och är) omdiskuterade, och politiskt känsliga,

12 www.raddningsmissionen.se

13 Swedner 1993 s 100ff

14 Andersson 2005 s 24

15 a.a. s 26-31

frågor där uppsökande arbete setts som en väg att skaffa relevant kunskap och bidra till att utveckla sociala former för stöd.¹⁶

Historiskt perspektiv i cirkelrapporterna

Jag vill i här sammanhanget bara göra ett kort mellanspel och återvända till cirkeldokumentationen. I två av rapporterna tar man nämligen också sin utgångspunkt i ett längre historiskt perspektiv. *Umeåcirkeln* skriver att grupper som definierats som missbrukare och psykiskt sköra personer uppmärksammas under hela 1900-talet i staden (s 1). Under perioden cirka 1930-95 fungerade Umedalens sjukhus som ett av Norrlands stora sinnessjukhus. Förutom psykiatrisk vård arbetade man med ”familjevård”. Denna hade ett inslag av uppsökande arbete i det att man åkte runt till hem och gårdar och tog med sig personer som uppfattades som avvikande och som hölls inlåsta på gårdarna. En del av dessa placerades ut i familjer, andra fick sjukhusvård. På Umedalen arbetade man även med alkoholmissbruk. Detta var ett gammalt problem i trakten och i rapporten citeras historiska källor som visar på sambandet mellan fattigdom, familjeproblem och alkoholbruk. Missbruket av alkohol förvärrades snabbt när skogsbolagen växte sig stora och dessa började sälja sprit samt använda alkohol som betalningsmedel för tjänster. Nykterhetsrörelsen växte då fram som en motreaktion (s 2).

I *Stockholmsrapporten* pekar man på hur framväxten av uppsökande arbete är kopplat till urbanisering och fattigdom (s 4-5). Konklusionen är att ”*uppsökande socialt arbete har historiskt sett uppkommit i syfte att mildra fattigdom i stadens slum*” (s 5). I texten lyfts också betydelsen av frivilliga insatser fram när det gäller det uppsökande arbetets uppkomst.

Vad de här båda rapporterna illustrerar är att det jag här kallat för det uppsökande arbetets ”kontextuella karaktär” inte bara är knutet till vilken målgrupp arbetet riktar sig till. Det historiska sammanhanget skapar också förutsättningar som ger avtryck i verksamhetens **lokala utformning**.

Definitioner av uppsökande arbete

Finns det då inga försök till definitioner av uppsökande arbete? Jo, även om de inte är många. De flesta som skriver om uppsökande arbete gör det utan att försöka definiera själva begreppet. Istället görs beskrivningar av olika beståndsdelar som man uppfattar kännetecknar arbetet; mer om detta nedan. Det förekommer även definitioner där en viss målgrupp bakas in i själva definitionen.

16 Kuosmanen 2007 beskriver hur mobila teamet i Göteborg kommer i konflikt med politiker och delar av sin egen organisation när de ger uttryck för kritiska erfarenheter utifrån sitt arbete.

Sammanlagt har jag hittat tre definitioner som försöker fånga in uppsökande arbete i generellt avseende. Den första är från the Collins Dictionary of Social Work. Där definieras uppsökande arbete som ”*varje försök att ta en tjänst ('service') till människor som behöver den och som annars antagligen inte skulle ha använt den*”.¹⁷ I den här definitionen sätts själva det förmedlade stödet i centrum, samtidigt som det uppsökande arbetet ges en **kompletterande, sekundär karaktär**. Det är bara när sociala insatser inte når ut till grupper som en uppsökande strategi blir aktuell. Den här tankegången är vanlig i litteraturen¹⁸ och placerar uppsökande arbete i ett spänningsfält mellan att vara en offensiv strategi och ett andrahandsval.

En andra definition finns i en dansk översikt över uppsökande arbete med unga.¹⁹ De skriver att: ”*Uppsökande arbete är en arbetsmetod som, fyrkantigt sagt, betyder att en eller flera personer rör sig i riktning mot varandra. Det innebär att det sker en aktiv uppsökning av kontakt, där det är den anställde uppsökande medarbetaren som söker kontakt med den eller de, som är föremål för insatsen*” (s 43, min övers). Det här är en definition som tar fasta på uppsökande arbete som en kontaktskapande metod och som understryker dess **avsiktliga karaktär** med den professionelle som **initiativtagare**.

Slutligen en definition som utvecklats av den brittiske folkhälsoforskaren Tim Rhodes m.fl. i arbetet kring HIV-problematiken i början av 1990-talet: ”*En 'community-orienterad' aktivitet som företas med avsikt att kontakta individer eller grupper i särskilda målgrupper, vilka inte effektivt kan kontaktas eller nås via existerande verksamheter eller genom traditionella hälsofrämjande kanaler*”.²⁰ Här framställs uppsökande arbete som en tydligt riktad insats och som något som tillgrips när vanliga kontaktvägar inte fungerar eller är otillräckliga. Det är alltså i enhetlighet med ovanstående definitioner. Det som är nytt är att uppsökande beskrivs som **orienterat mot någon form av "gemenskap"** ('community'). Detta kan då vara såväl en geografisk enhet, som en intressebaserad tillhörighet. Frågor den här definitionen ger upphov till är vad som ska anses konstituera en sådan här ”gemenskap”, hur olika slag av gemenskaper fungerar och vad detta innebär för ett uppsökande arbete?

Litteratur med generell diskussion

Jag inledde med att konstatera att uppsökande arbete i stor utsträckning är ett kontextualiserat begrepp. Det diskuteras som regel i relation till en verksamhet eller insats, och själva begreppet görs inte till föremål för någon

17 Thomas & Pierson (red) 1995 citerade i EMCDDA 1999, min övers

18 t ex Rhodes 1996, Mikkonen m.fl. (red) 2007

19 Hensen m.fl. 1994

20 Hartknoll m.fl. 1990 citerade i EMCDDA 1999 s 14, min övers

närmare granskning. Detta har påpekats av Kirkpatrick (2000) som menar att förvånansvärt lite skrivits om uppsökande arbete utifrån ett teoretiskt perspektiv och av Morse m.fl. (1996) vilka talar om ett ”*begreppsligt tomrum*” (s 262). Det ska understrykas att detta inte betyder att det finns lite skrivet om uppsökande arbete. Bara att det mesta är av ett visst slag.

Nu kan man ju föra en generell, metodorienterad diskussion kring uppsökande arbete även om man tar sin utgångspunkt i en specifik målgrupp. Jag ska i det följande presentera tre texter, vilka innehåller ansatser till principiell diskussion av uppsökande arbete, trots att de huvudsakligen hämtat sin empiri från arbete med vissa grupper. Samtliga har publicerats av organisationer med anknytning till EU, vilket pekar på att i ett europeiskt samarbetsperspektiv kring den här typen av frågor, så har uppsökande arbete ändå en viss position.

Den först publicerade texten är ”*Outreach Work with drug users: principles and practices*”, skriven av den ovan nämnde brittiske folkhälsoforskaren Tim Rhodes. Boken är utgiven av Europarådet och kom 1996. Texten utgår konsekvent från uppsökande arbete bland droganvändare, men är samtidigt skriven med avsikt att behandla uppsökande ur ett generellt metodperspektiv. Detta har lett till att Rhodes principiella resonemang fått stort genomslag och används i flera andra texter.

De två andra böckerna är kollektiva produkter i den meningen att de skrivits av expertgrupper från skilda länder i Europa. Till största delen bygger de här texterna på ett erfarenhetsbaserat material. Man diskuterar erfarenheter av uppsökande arbete i olika länder och redovisar goda exempel.

En av dessa kom ut 1999 och heter ”*Outreach Work among drug users in Europe*”. Boken är utgiven av ”European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction” (EMCDDA), vilket på svenska är ”Europeiska centrumet för kontroll av narkotika och narkotikamissbruk”. Detta är ett EU-organ med säte i Lissabon som har till uppgift att arbeta med kunskap, information och verksamhet i relation till drogfrågor. Den här boken är den mest ambitiösa ifråga om att diskutera uppsökande arbete utifrån ett generellt perspektiv.

Den sista rapporten i raden heter ”*Outreach Work among marginalised populations in Europe*” och utkom 2007 med fyra finska experter som huvudredaktörer (Mikkonen m fl). Rapporten är publicerad av ett europeiskt nätverk som kallar sig ”Correlation” med bas i Amsterdam. Nätverket har finansiellt stöd av EU och består i stor utsträckning av idéburna organisationer. Förutom experter från en rad europeiska länder har man här även haft med representanter från USA och Ryssland i arbetet.

Rhodes typologi

Ur teoretisk och begreppslig synvinkel har utan tvekan Tim Rhodes text haft det största inflytandet. Hans diskussion kring olika typer av uppsökande arbete refereras i båda de andra skrifterna och har haft stort inflytande på den europeiska diskussionen.²¹

De tre typer Rhodes urskiljer är: *fristående* (*'detached'*), *hemorienterat* (*'domiciliary'*) och *ambulerande* (*'peripatetic'*).²² Med "fristående" menar Rhodes uppsökande arbete i relation till särskilda målgrupper, ofta i ett lokalt sammanhang. Det kan vara riktat mot både individer och kollektiv. Anledningen till att det benämns "fristående" är att det är ett arbete som utförs på ett självständigt sätt i förhållande till den enhet eller organisation det utgår från. Exempelvis förfogar man över egna resurser. "Hemorienterat" är det uppsökande arbete som riktar sig mot den privata sfären, in mot människors hem. Det kan vara den uppsökande verksamhet man utför inom äldreomsorgen då man besöker äldre människor i deras hem för stöd och rådgivning eller när man arbetar med missbrukare i hemmiljön. Den tredje typen, "ambulerande", är arbete som har organisationer och institutioner i fokus, till exempel arbete i skolor, fritidsgårdar eller fängelser. Rhodes påpekar att uppsökare ofta använder sig av alla de här tre typerna och att det är lokala förhållanden och problemsituationen som avgör vilken blandning det blir (s 26).

Rhodes typologi är mycket brett formulerad. I princip blir allt som sker utanför skilda sociala organisationers fyra väggar inplacerat i kategorin uppsökande arbete. Styrkan i detta är att det inte uppstår en massa svårsorterade restgrupper. Svagheten är samtidigt att väldigt skilda aktiviteter samlas under samma begreppsliga hatt. Just detta är en av de centrala svårigheterna när det gäller att utveckla metoddiskussionen kring uppsökande verksamhet. Och naturligtvis ett av huvudskälen till att begreppet så ofta knyts till ett särskilt sammanhang.

Olika modeller

I "*Outreach Work among marginalised populations in Europe*" använder man sig, som nämnts, av Rhodes diskussion, men man gör också en ansats att ringa in utvecklingen genom att beskriva fyra olika modeller i uppsökande arbete (s 72-82). Då med den begränsningen att man i första hand är inriktad på uppsökande arbete bland drogmissbrukare.

21 Kirkpatrick a.a., Svensson a.a.

22 Rhodes a.a. s 25-26, min övers

Den första modellen kallar man *"ungdomsarbetsmodellen"* (*Youth Work Model*), vilken hade sin upprinnelse på 1960-talet. Denna initierades av ungdomsarbetare som lämnade sina skrivbord för att istället söka upp marginaliserad ungdom i offentliga miljöer. Fokus var inte specifikt på droger, utan på unga som riskerade att hamna i utanförskap. Arbetet gick ut på att få ungdomar att fungera bättre i relation till sina naturliga nätverk, till exempel föräldrar och grannskap, och att underlätta kontakterna med samhällets institutioner.

Under 1970-talet utvecklades *"fånga klienter-modellen"* (*Catching Clients Model*). Här kom aktörerna från terapeutiska sammanhang, såväl professionella grupper som tidigare patienter, eller så var man knuten till en frivilligorganisation. Det främsta målet med det här uppsökande arbetet var att kontakta droganvändare och få dessa att acceptera behandling innanför ramen av ett drogfritt program. Här menar man att det skett en förändring från att i början ha varit ett "fristående" uppsökande arbete till att bli ett "ambulerande" med till exempel fängelser och sjukhus som främsta bas.

"Självhjälpsmodellen" (*Self-help Model*) kom under det sena 1970- respektive tidiga 1980-talet. Modellen byggde på att organisera i första hand kollektivt stöd med utgångspunkt i droganvändares egna behov. Här finns en tydlig koppling till självhjälpsorganisationer på fältet och en tydlig inriktning på skadereduktion ('harm reduction'), till exempel genom sprutbytesprogram.

Slutligen identifierar man *"folkhälsomodellen"* (*Public Health Model*). Den växer fram från mitten av 1980-talet och bygger vidare på självhjälpsmodellen. Den största skillnaden är att professionella grupper, till exempel sköterskor och läkare, fyller en central funktion. Även här är skadereduktion målet och man jobbar med upplysning och praktiskt stöd för att minska skaderisker av droganvändande.

Ett problem är att samtliga de här modellerna har fokus på "traditionella" droger, medan vi idag ser en utveckling mot nya droger i anknytning till exempelvis ravescenen. Därför menar man att det kanske är dags för en femte modell som skulle vara nätverksbaserad (*Service Network Model*). Syftet skulle då vara ett samarbete mellan olika verksamheter med syfte att erbjuda snabb hjälp i krissituationer. Det nya här skulle då vara att verksamheten byggs upp kring ett gemensamt uppsökande arbete ute i skilda drogmiljöer.

Det är svårt att bedöma hur väl de här modellerna fångar in en generell utveckling ifråga om uppsökande arbete. Författarna är själva inne på att det ser ganska olika ut i skilda länder. Och, som sagt, fokus är på arbete i drogmiljöer. Det är problematiskt att applicera modellerna på andra slag av målgrupper.

Erfarenhetsbaserat material

Den sista av de tre ovan nämnda rapporterna, *”Outreach Work among marginalised populations in Europe”* har starkast inriktning på att redovisa erfarenhetsbaserat material. Här återfinns till exempel flera punktlister på råd från en uppsökare till en annan och vad som kännetecknar en bra uppsökare. Det här är något som återfinns i en hel del skrifter och som pekar på en central aspekt ifråga om läroprocesser i det uppsökande arbetet. I stor utsträckning **lärt sig nyanställda jobbet genom en muntlig överföring av kunskap och förhållningsregler från mer erfarna ”mentorer”**. Precis samma förhållanden har påpekats i en norsk utvärdering av fältarbete med ungdomar.²³ Det här slaget av kvalificeringsprocesser tenderar att öka sammanhållningen i kollektivet och understöder en föreställning om en intern kunskapsbas som viktigaste källa till lärdom. Detta är en styrka i professionella gränsdragningsprocesser.²⁴ Samtidigt finns en risk för att kunskapsinhämtningen blir cirkulär och tillbakablickande, medan möjligheter till stimulans och utveckling via extern kunskapsproduktion förbises.

Litteratur om uppsökande arbete i relation till särskilda grupper

Det här var några teman ur en europeisk diskussion om uppsökande arbete, med utgångspunkt i litteratur som försöker närma sig frågan om uppsökande arbete på ett generellt plan. Som framgår är ett återkommande problem att hitta kategorier och bestämningar som fungerar för alla de skilda sammanhang där uppsökande arbete kommer till användning. Möjligen är det ett omöjligt projekt och förklarar åtminstone delvis bristen på övergripande ansatser.

Ska man finna redogörelser och diskussioner kring uppsökande arbete får man alltså vända sig till textmaterial som är producerat med fokus på en målgrupp och ett särskilt socialt sammanhang. Då kan man hitta en hel del och jag ska längre fram i rapporten fortsätta diskussionen om uppsökande arbete genom att plocka upp teman av det slaget i litteraturen. Här följer bara en kort redogörelse för vad som finns att tillgå, i första hand utifrån svensk horisont.

Det sammanhang jag själv känner bäst till och medverkat i, gäller uppsökande arbete med ungdomar. Där har de senaste åren producerats flera övergripande metodböcker till exempel den norska *”Utelinne”*²⁵ och den svenska *”Möten i mellanrummet”*.²⁶ I Norge genomfördes också en intressant studie

23 Henningsen & Gotaas 2008

24 Liljegren 2008

25 Erdal (red) 2006

26 Ander m.fl. (red) 2005

häromåret då man följde ett antal fältgrupper under en längre period. Studien finns redovisad i rapporten ”*Møter med ungdom i velferdsstatens frontlinje*”.²⁷

Det finns en del bra litteratur om svenska erfarenheter av uppsökande arbete bland hemlösa. Framför allt har Ulla Beijer skrivit två rapporter om verksamhet i Stockholm, men där hon även redovisar en internationell diskussion (1997 och 2001). Från Göteborg finns en FoU-rapport om hemlöshetsarbete med Ann-Sofie Magnusson som redaktör (2006). Vidare finns ett par utvärderingar av uppsökande enheter. Det gäller dels mobila teamet i Göteborg som utvärderats av Jari Kuosmanen (2007) och dels mobila enheten i Malmö där Ann Ottengrim (2008) genomfört en studie.

Som tidigare nämnts finns även webbsidor på internet som innehåller mycket material, såväl forsknings- som erfarenhetsbaserat, kring arbete med hemlösa och socialt utsatta. Några exempel är den europeiska FEANTSA, den brittiska Homeless Link och den amerikanska National Coalition for the Homeless.²⁸

27 Henningsen & Gotaas 2008

28 www.feantsa.org, www.homeless.org.uk och www.nationalhomeless.org

Teman utifrån cirklar och forskning

Inledning

I det här kapitlet ska jag ta upp och vidareutveckla ett antal teman och frågor, som forskningscirklarna aktualiserat. Jag kommer använda såväl svensk, som internationell litteratur för att fördjupa diskussionen. På slutet kommer jag att beröra frågan om det uppsökande arbetets resultat, trots att detta egentligen inte varit ett tema för forskningscirklarna. Men det är ändå en så pass viktig fråga, att jag vill kommentera den utifrån ett generellt perspektiv.²⁹

Den första kontakten

Det initiala kontakttagandet är naturligtvis av central betydelse i uppsökande arbete. En första fråga är hur man identifierar personer ur den målgrupp som man söker kontakt med? Uppsökare rör sig ofta i miljöer där det förekommer många människor och på något sätt måste man göra ett urval. När denna fråga diskuterats i forskningscirklarna har deltagarna i stor utsträckning pekat på betydelsen av erfarenhet; man lär sig genom att pröva sig fram. I *Stockholmsrapporten* nämns en rad förhållanden som uppsökarna iakttar, till exempel utseende, klädsel och beteende (s 8).

Den här frågan diskuteras av Valentine & Wright-De Agüero (1996) utifrån uppsökande arbete i relation till riskgrupper för HIV-smitta, bland annat injektionsmissbrukare. De uppsökare författarna intervjuat säger att de ofta utgår från sin känsla och att de kontaktar dem som ser ut att vara möjliga att närma sig. Valentine & Wright-De Agüero menar att det här slaget av intuitivt urval kan vara viktigt, men att det samtidigt finns uppenbara risker att personer som, av olika skäl, inte motsvarar det förväntade, inte blir kontaktade. De menar därför att det är viktigt att uppsökare tränas i kommunikativa färdigheter (s 71-73).

29 Som nämnts finns delar av det här kapitlet även i *Göteborgsrapporten*.

Sedan förekommer ju också att personer själva tar kontakt med uppsökarna. I forskningscirklarna nämndes värdet av att bara vara närvarande; att visa upp sig. Valentine & Wright-De Agüero relaterar likartade erfarenheter. Personer uppsökarna möter tar initiativ till ett samtal eller söker ögonkontakt på ett sätt som kan tolkas som en inbjudan (a.a. s 71).

På motsvarande sätt refererar Ng & McQuiston (2004) erfarenheter från uppsökande arbete med psykiskt utsatta hemlösa. De understryker att ett speciellt drag i det uppsökande arbetet är just att uppsökarna själva bestämmer vem de ska kontakta. Risken finns att man då väljer ut den som ser "hemlös" ut. Ng & McQuiston menar att vad som utmärker en erfaren uppsökare är att denne inte bara litar till en omedelbar bedömning, utan ger sig tid till en längre granskning (s 98-99).

I en studie av norska fältarbetare diskuterar Henningsen & Gotaas den här frågan med hjälp av uttrycket "*bekymringsblick*" (2008 s 81).³⁰ Vad det handlar om är att professionella, som arbetar med utgångspunkt i offentliga rum, tenderar att utveckla ett problemorienterat raster genom vilket de studerar såväl miljöer som människor. Det leder naturligtvis till att sådana här yrkesgrupper ser förhållanden som inte andra betraktare lägger märke till, men det innebär också att sociala risker och problem kan överdrivas. Henningsen & Gotaas skriver: "*Bekymringsblicken gör att offentliga arenor får en 'farlig' framtoning som ställen där ungdomar bara genom sin närvaro kan utsätta sig för skadlig påverkan*" (s 82 min översättning).

Den här diskussionen ligger nära de "diskursiva kategorier" jag tog upp tidigare i samband med beskrivningen av uppsökarnas målgrupper. En viktig aspekt i sammanhanget är att kategoriernas socialt konstruerande kraft också **påverkar dem uppsökarna kontaktar**. Henningsen & Gotaas beskriver hur ungdomar som fältarbetarna träffar spontant berättar om sina erfarenheter av slagsmål och fylla (s 78). Det är uppenbart att ungdomarna har en föreställning om vad som är relevanta samtalsämnen när man möter en fältarbetare.

Uppsökare befinner sig i ett dilemma här. Å ena sidan måste de lita till sin känsla och erfarenhet, å andra sidan finns risken att den leder dem snett. De måste ta de berättelser de får höra som genuina uttryck, samtidigt som de måste ha en kritisk medvetenhet om att någon kanske bara försöker berätta "rätt" historia. Ofta är det svårt att i efterhand få kännedom om misstag; en förlorad kontakt är borta. Det uppsökarna kan göra är att försöka vara så öppna som möjligt för såväl intryck, som kontaktinbjudningar. Henningsen & Gotaas skriver om hur de fältarbetare de följer, utför sitt uppsökande arbete genom att på en gång vara "*uppmärksamma och iögonfallande*" (a.a. s 64).

30 De utgår då bland annat från Liv Finstads (2000) beskrivning av "polisblicken".

Man upprätthåller en parallell strategi, som går ut på att hålla alla sinnen öppna och samtidigt göra sig så synlig som möjligt för omgivningen.

Komma i position

Vad gör då uppsökarna i själva kontakten och hur arbetar de för att den ska få en fortsättning? Valentine & Wright-De Agüero skiljer mellan **kontakt och möte** ("contact and encounter" a.a. s 69). Kontakt är ett möte ansikte-mot-ansikte under vilket material och/eller information utbytes, medan ett möte är en längre interaktion som även innehåller individuell bedömning, någon slags stödinsats och planerad uppföljning.

Författarna skriver att uppsökare ofta påbörjar kontakten genom att helt enkelt berätta vilka de är och varför de är ute. Sedan går samtalet ofta vidare genom att prata om vädret eller senaste sportevenemanget. Mer specifika frågor kring uppsökarnas ärende, i det här fallet frågor kring HIV/AIDS, kom sedan upp om samspelet utvecklades på ett sådant sätt att detta kändes naturligt. Valentine & Wright-De Agüero skriver att varje kontakt inte utvecklades till ett möte, men att varje möte började med en kontakt (s 71). Det pekar på både omfattningen och vikten av det här omedelbara kontakttagandet i uppsökande arbete.

Det är lätt att känna igen beskrivningarna från forskningscirkulärerna här. I samband med den första kontakten pratar uppsökarna gärna utifrån all dagliga teman, för att inte forcera och tvinga på någon ett samtal eller frågor som vederbörande inte önskar. Uppsökarna överlämnar sitt visitkort och/eller informationsmaterial för att hålla kontaktvägar öppna och för att avsikten med besöket ska bli tydlig.

Henningsen & Gotaas refererar att norska fältarbetare ofta använder uttrycket "*att komma i position*" för att beskriva hur de försöker reducera hinder för kommunikation och öppna vägar till fortsatt kontakt (a.a. s 85-86). Det handlar då om att hitta ingångar på såväl kollektiv nivå, som till enskilda individer. Fältarbetarna använder en rad olika tillvägagångssätt, till exempel att sprida information och att hålla sig tillgängliga på olika platser.

Sådana här kontakter och möten karakteriseras ofta av en speciell **blandning mellan informell framtoning och formell avsikt**, vilket har påpekats också ifråga om fältarbete med unga (Andersson 2005 s 220). Ng & McQuiston påpekar hur uppsökare ofta har mer flytande roller än socialarbetare som arbetar inom ett tydligare institutionellt avgränsat sammanhang (a.a. s 99). Exempelvis är utrymmet för fysisk kontakt och skämtsamma kommentarer i relation till personer ur brukargrupper, större för uppsökare (s 98).

Uppdragsuppsök

Ytterligare en aspekt på det här första kontakttagandet är dess organisatoriska utgångspunkt. Bland svenska uppsökare skiljer man ofta mellan vad som brukar kallas ”öppet” uppsök, i relation till ”uppdragsuppsök”. Med det förstnämnda avses då ett arbete med fokus på offentliga miljöer och där man söker kontakt med alla som man uppfattar tillhör målgruppen. När det gäller den senare formen, så har man en bestämd destination eller särskild person man söker efter, och där någon annan i organisationen formulerat det som ett uppdrag. Som redovisats ovan finns det grupper, framför allt inom socialförvaltningar, vilka har detta som den absolut vanligaste utgångspunkten för sin uppsökande verksamhet.

Jag har inte sett den här typen av distinktioner presenterade i den litteratur jag läst. Det uppsökande arbete diskussionen utgår ifrån sker i offentliga miljöer. ”Uppdragsuppsök” eller motsvarande benämning har jag inte stött på någonstans. Överhuvudtaget diskuteras inte den roll en bakomliggande ”uppdragsgivare” kan spela; utgångspunkten är alltid relationen mellan uppsökaren och målgruppen. Det är till exempel fallet när Rhodes (1996) beskriver tre olika vägar för att skapa kontakt. ”Kalla kontakter” är där uppsökaren möter personer för första gången och där man inte har någon tidigare kännedom om varandra. ”Naturliga kontakter” menar Rhodes uppstår när uppsökaren arbetat ett tag i en specifik miljö och utifrån en ömsesidig kännedom får kontakt med personer. ”Snöbollskontakter” slutligen utgår också från att uppsökaren är socialt förankrad i miljön, men att en kontakt förmedlas via andra personer i miljön, vilka känner en tillit till uppsökaren ifråga (s 40).

Avsaknaden av ”uppdragsuppsök” beror säkert delvis på att det uppsökande arbete som utförs i offentliga miljöer har en slags modellfunktion. Det är den mest ”typiska” formen för uppsökande insatser och möjligen har den även högst status. Men det huvudsakliga skälet till frånvaron är sannolikt att uppsökande arbete i de flesta länder inte är lika tätt knutet till socialförvaltningen, så som delvis är fallet i Sverige. Ofta organiseras det av frivilliga organisationer eller som särskilda programinsatser. I USA är det inte ovanligt att uppsökande arbete är kopplat till psykisk hälsovård (”mental health”).

Olika slag av uppsökare

Den fråga det här aktualiserar, och som ofta kommer upp i litteraturen, är vem som är mest lämpad att vara uppsökare? Det finns ju såväl myndigheter som frivilliga och idéburna organisationer, vilka bedriver uppsökande verksamhet. Frågan är vilken roll egen erfarenhet av till exempel hemlöshet eller drogmissbruk kan ha när det gäller att förstå andras situation och om det

ökar möjligheterna att skapa tillit och ömsesidighet i relationen till brukare? Jag har nämnt ovan att denna problematik togs upp av en kvinna som prostitutionsgruppen intervjuade.

I EMCDDA-rapporten urskiljer man tre slag av uppsökare: *professionella, peers och frivilliga* (s 61-64). Professionella uppsökare arbetar för lön och har en erkänd yrkesmässig status. Ofta har vederbörande någon form av utbildning, men man konstaterar att det inte finns någon särskild utbildning för uppsökare, utan utbildningskvalifikationerna varierar. Peers är experter utifrån sin egen erfarenhet och kan tillhöra delar av målgruppen. De kan vara anställda och få betalning för sitt arbete, men kan också vara oavlönade. Frivilliga kännetecknas av att arbeta utan ersättning, men kan ha varierande bakgrund. De kan vara personer med ett engagemang för sociala frågor, men kan också ha en personlig bakgrund av erfarenheter i relation till den problematik man arbetar med.

De här kategorierna glider in i varandra. Man kan naturligtvis vara professionell med omfattande utbildning och ändå ha en egen erfarenhet av hemlöshet eller psykisk ohälsa. Ett förhållande som blir oklart är hur de olika typerna ska blandas och hur olika organisationer ska samverka med varandra.

Rhodes skriver mycket positivt om peer-baserat uppsökande arbete utifrån erfarenheter från arbete med riskgrupper för HIV (a.a. s 21-24). Hans argument bygger på att han uppfattar att peer-uppsökare är mycket mer effektiva när det gäller att arbeta med målgruppens sociala nätverk. Däremot uppfattar han att det han kallar ”traditionellt uppsökande arbete” bara arbetar med att kontakta, och söka förändra, individer. En peer-uppsökare blir då mycket mera framgångsrik eftersom vederbörande förmår nå hela nätverket och skapa en kedjereaktion av inbördes påverkan.

Flera andra artiklar rapporterar positiva erfarenheter av att det finns med peer-uppsökare i en arbetsgrupp.³¹ Det finns erfarenheter som pekar på att dessa har lättare att överbrygga motstånd och skapa en empatisk relation.

Ett exempel på detta är Ng & McQuiston (2004) som menar att uppsökarenheter där det finns peer-uppsökare anställda, tenderar att vara mer proaktiva när de intervenerar och arbetar mer offensivt i länkningsarbetet (s 100). Samtidigt betonar de att det är viktigt att peer-uppsökare får ordentlig träning och att man inte bara litar till erfarenheten. Det finns annars risk för att uppsökare, utifrån egen erfarenhet, alltför ihärdigt kräver insatser, trots att brukaren ifråga inte är intresserad av detta.

Karabanow & Clement (2004) refererar också positiva erfarenheter av att engagera peer-uppsökare i arbetet med hemlösa ungdomar (s 102-103). De

31 Erickson & Page, EMCDDA, Kryda & Compton 2009

pekar på att många av ungdomarna känner misstro mot professionella och att peer-uppsökare har lättare att få kontakt. Vidare menar författarna att peer-uppsökare ofta är mer framgångsrika i att understödja en utveckling mot bättre självförtroende och högre engagemang i skolan, bland de ungdomar man möter på gatan.

Etiska frågor

En annan aspekt av att uppsökande arbete rör sig ute i miljöer som domineras av informella sociala relationer är att frågor om **etik** blir centrala. I synnerhet som de människor som utgör brukare av det stöd uppsökare erbjuder, ofta är grupper i mycket utsatta sociala positioner. Inte minst när det gäller arbetet med hemlösa sker en blandning mellan det privata och det offentliga. Som Rowe m.fl. påpekar kan en parkbänk vara ett vardagsrum och en broavsats fungera som sovrum (a.a. s 264). Situationer som till det yttre kännetecknas av det offentliga livets öppenhet, kan i själva verket vara förknippade med känslor av intimitet och personligt utrymme. Detta måste uppsökare utveckla en sensitivitet för, i synnerhet som deras närvaro inte bara innebär en möjlighet till stöd, utan också social kontroll. Därför uppstår många gånger situationer där människor känner att uppsökare kränker gränser och gör intrång på deras territorium.³²

I litteraturen understryks ofta att uppsökande arbete för att fungera måste bygga på ett personligt **engagemang**, på en **respekt** för de människor man möter och en förmåga att utveckla förtroendefulla relationer.³³ Flera texter innehåller listor på goda egenskaper som uppsökare bör utveckla där värden som tillit, äkthet, tolerans och ödmjukhet framhålls. Det här handlar mycket om risken att ett aktivt uppsökande arbete gör intrång i människors integritet. Här kan man känna igen den diskussion som fördes när uppsökande verksamhet skrevs in i socialtjänstlagen (se ovan). Ofta understryks vikten av att börja där ”människor själva är” och respektera de beslut som brukare själva fattar.³⁴

Detta kan bli tydligt när någon byter från en position till en annan. Beijer (1997) beskriver hur personal med erfarenhet från arbete på härbärg och inackorderingshem, börjar arbeta uppsökande istället. De kan då inte möta de hemlösa på samma sätt som tidigare, utan måste hitta en mer förutsättningslös utgångspunkt. I deras tidigare arbete var det naturligt att vara probleminriktad och komma med direkta tillrättavisningar, när de uppfattade att något var

32 För exempel se Fisk m.fl. a.a.

33 Till exempel EMCDDA a.a., Mikkonen m.fl. a.a. och Erickson & Page a.a.

34 Mikkonen m.fl. a.a.

fel. När de möter människor ute på gatan fungerar emellertid inte detta, utan kontaktskapande och ett lyssnande förhållningssätt kommer i fokus (s 24).

Samtidigt är det viktigt att se den spänning mellan stöd och kontroll, som jag nyss pekade på. Detta uppmärksammas av en del. Rowe m.fl. skriver om vad de kallar ”*uppsökarens dilemma*” (s 265). Det handlar om att uppsökaren på en och samma gång ska fungera som advokat och spärrvakt (’gatekeeper’). I den första rollen företräder uppsökaren brukargrupper, i den andra organisatoriska och institutionella intressen. Morse m.fl. är inne på liknande tankegångar när de talar om en ”*paradox av flexibilitet och gränser*” (s 270). Å ena sidan måste uppsökare fungera flexibelt när det gäller hur och när de erbjuder sina tjänster. Samtidigt måste de också sätta gränser för vad som kan, och ska, göras. Trots vikten av att utgå från brukares behov och intressen, finns det alltid någon form av yrkesmässig bedömning med i bilden.

Här finns en tydlig koppling till det Michael Lipsky skriver om ”gatuplansbyråkrater” (1980). Han menar att välfärdsstatens organisationer ofta fungerar så att det är ute i sista ledet, där tjänsten levereras, som själva utformningen av en insats avgörs. Det blir därmed inte uppifrån kommande styrdokument och regleringar som skapar kvaliteten i det välfärdsstatliga arbetet, utan detta sker underifrån, i mötet mellan brukare och anställda.³⁵ Det här hänger samman med att den enskilde tjänsteutövaren ofta har ett utrymme för eget omdöme vid utformandet av en insats, mycket därför att denna blir till i ett möte människor emellan. Uppsökare är verkligen urtypen för en gatuplansbyråkrat i Lipskys mening. Stöd och kontroll förmedlas i mellanmänniska relationer och under omständigheter som är svåra att kontrollera utifrån eller rekonstruera i efterhand.

Säkerhet och fara

På ett plan är därför brukarna utelämnade åt uppsökarnas vilja och bedömning. Samtidigt är uppsökarna påtagligt oskyddade i sin position. De människor man arbetar med är ofta påverkade av alkohol och droger och befinner sig i psykiskt utsatta och instabila lägen. Många gånger är det här miljöer där aggressivitet och våld förekommer, ibland på ett svårförutsägbart sätt. Därför finns i litteraturen återkommande diskussioner om hur man i uppsökande arbete ska hantera **säkerhet och fara** för personalen.³⁶ Bland annat gäller detta naturligtvis situationer där uppsökare är inblandade i beslut som uppfattas som negativa och inskränkande av den det berör.

Utsatthet och sårbarhet är alltså något som diskuteras från ”båda håll”

35 Se Brodtkin 2007

36 Till exempel Rhodes och Fisk m fl

i uppsökande arbete. Å ena sidan finns en diskussion utifrån de målgrupper arbetet riktas till. Dessa lever ofta under mycket marginella och ömtåliga livsomständigheter. De har många gånger svårt att finna kanaler för att uttrycka sina erfarenheter och bli trodda i det de berättar. Uppsökande arbete bedrivs dessutom ofta i miljöer där det saknas insyn och under förhållanden som efteråt är svåra att rekonstruera. Det finns en uppenbar risk att människor i sådana här sammanhang blir prisgivna åt uppsökarens godtycke och deras sätt att, ofta med myndighetsstöd, definiera situationen.

Å andra sidan är precis samma omständigheter utgångspunkt för diskussionen om risker för dem som arbetar med uppsökande insatser. De möter ofta människor som är drogpåverkade och psykiskt instabila. Det är därför svårt att läsa sociala situationer och förutse vilka reaktioner ett socialt närmande kommer att resultera i. Vidare förekommer våldsamhet och aggressivitet i de här sociala sammanhangen, inte minst som ett försök att värja sig i en svag position. En del miljöer som uppsökare rör sig i är sådana att det är svårt att påkalla stöd utifrån, om en hotfull situation skulle uppstå. Därför är ett vanligt råd till uppsökare att man alltid ska arbeta två och två.³⁷ Att ta hjälp av polis i våldsamma situationer är heller inte en okomplicerad strategi, eftersom detta kan försvåra möjligheterna till fortsatt kontaktskapande arbete i den aktuella miljön.

Länkning och relationsarbete

Jag beskrev tidigare hur man i *Stockholmsrapporten* relaterar två modeller för det uppsökande arbetet, vilka kallas ”länkings-” respektive ”relationsmodellen”. Den här terminologin är ganska spridd bland uppsökare. Utgångspunkten är en fråga som är vital för det uppsökande arbetet som metod, nämligen relationen mellan å ena sidan det kontaktskapande arbetet och å andra sidan de hjälp- och stödinsatser som detta leder fram till. Hur påverkas det ena momentet av det andra och vilken roll har uppsökarna?

Terminologin är introducerad på svenska av Ulla Beijer i hennes granskning av uppsökande verksamhet för hemlösa kvinnor i Stockholm (2001) och är hämtad från en diskussion hos Erickson & Page (1998). Erickson & Page ställer en modell baserad på ”linkage-only” mot ”the continuous relationship model” (s 6-7), en uppdelning som de i sin tur bygger på en artikel av Morse m.fl. (1996). Bakgrunden här är en studie av ett antal projekt i USA som arbetat med inriktning mot hemlösa med psykisk problematik (*”homeless mentally ill persons”*). Utvärderingen visar att resultaten av det här arbetet blev mycket dåliga. Morse m.fl. menar att det kritiska i sammanhanget inte

37 Till exempel Mikkonen m.fl. s 27

var det sociala stöd man kunde förmedla i projekten, utan att uppsökarna inte hade utvecklat en förtroendefull relation till de människor man försökte länka vidare. Det ledde till att erbjudanden inte togs i anspråk. Arbetet hade inte en tillräckligt intensiv och personligt utformad karaktär. Man arbetade också väldigt lite med att följa upp och stödja de människor man kontaktat (Morse m.fl. a.a. s 262-263).

Morse mfl (1996) argumenterar då alltså istället för vad de kallar "*the continous relationship model*" (s 263), som bygger på att uppsökare ska arbeta metodiskt för att etablera en god relation till enskilda och kollektiv inom sin målgrupp, för att med denna relation som utgångspunkt kunna tillhandahålla varierade och behovsanpassade stödformer. De urskiljer fem olika nödvändiga uppgifter i den här modellen: etablera kontakt och förtroende, identifiera personer med psykisk ohälsa, involvera, göra bedömningar och behandlingsplanering samt sörja för pågående stödinsatser (s 263).

Morse mfl beskriver "länkning" som en av de centrala aktiviteterna inom den sista uppgiften, alltså att se till att de man arbetar med har stöd i pågående insatser (s 266). De konstruerar inte det slag av motsättning mellan att länka och att relatera, som sker i den tolkning som först Erickson & Payne, och sedan Beijer, gör. Morse m.fl. beskriver det tillvägagångssätt som de är kritiska mot med att det bygger på att "granska och hänvisa" ("*screen-and-refer approach*" s 262). De är kritiska mot att processen avslutas för snabbt och uttrycket "continous" ("fortgående") är lika viktigt i deras modell som "relation".

Det blir inte helt lyckat att ställa en "länkingsmodell" mot en "relationsmodell" när "länkning" är en av de mest centrala aktiviteterna inom den senare. Även Beijer använder begreppen på det här komplementära sättet i sina båda studier av uppsökande arbete bland hemlösa i Stockholm (1997 och 2001). De uppsökare hon studerar utför såväl länkande som relationsskapande insatser. Problemet Morse m.fl. vill peka ut är att uppsökande arbete inte kan stanna vid ett enkelt kontakttagande med åtföljande hänvisning till annan instans. Uppsökande arbete måste bygga på en mycket högre grad av involvering. Kontaktskapande arbete och stödinsatser måste ses som integrerade delar i uppsökande arbete som metod. Med den distinktion som Valentine & Wright-De Agüero (1996) gör, skulle man kunna säga att det uppsökande arbetet stannar vid en "kontakt", utan att utvecklas i riktning mot ett "möte".

Om man ska beskriva två skilda modeller med utgångspunkt från Morse m.fl. tror jag att det vore bättre att tala om en "hänvisningsmodell" kontra en "relationsmodell". Då slipper man den dubbla användningen av uttrycket "länkning". Dessutom uppfattar jag att "hänvisning", rent språkligt, associeras med en låg grad av social kontakt, vilket ju är vad Morse m.fl. avser.

Samtidigt är det viktigt att understryka att de projekt som Morse m.fl. kritiserar handlar om **uppsökande arbete med en specifik målgrupp**, nämligen hemlösa med psykisk ohälsa. Detta betonar såväl Erickson & Payne som Beijer, men det har försvunnit när modellerna redovisas i *Stockholmsrapporten*. Med tanke på hur stor spridning det är på de människor och grupper som uppsökare möter, kan inte en modell från ett målgruppsammanhang, oförmedlat föras över till att gälla alla. Omfattningen av det relationsskapande arbetet varierar rimligen beroende på vilken grupp man arbetar med. Den grupp som Morse m.fl. bygger sitt modellresonemang på är en grupp där en förtroendefull relation är särskilt viktig och kan ta lång tid att skapa. Andra grupper, som uppsökare möter, kan ha ett behov av att insatser diskuteras tidigare i den sociala processen. Om det relationsskapande arbetet får en alltför kraftig betoning, finns risk för att enskilda och grupper, som inte behöver en så påtaglig involvering, får ett missriktat stöd.

”Outreach” och ”Detached”

Inom fältarbete med ungdomar finns en likartad diskussion, ofta kopplad till de engelska uttrycken ”*outreach*” och ”*detached*”.³⁸ Outreach står för ett arbete som bara syftar till att ta kontakt med enskilda eller grupper, vilka man inte når med existerande verksamhet. Avsikten med det uppsökande arbetet är då att genomföra kontaktskapande insatser för att förmedla mellan verksamheten och ungdomarna ifråga. Det kan till exempel handla om en fritidsgård som inte når ut till delar av grannskapets unga. Detta motsvarar alltså ungefär det som ovan kallats ”länkingsmodellen”. Detached är ett fristående och självständigt arbete, som förutom kontaktagande också innehåller hjälp- och stödarbete, alltså så som ”relationsmodellen” är konstruerad. Tiffany (2007) försöker i sin skrift beskriva kriterier för ”excellence” i uppsökande arbete och menar då att man måste arbeta utifrån en position som ”detached”. Endast när olika insatser förenas i det uppsökande arbetet når man en sådan självständighet att man kan åstadkomma sociala förändringar.

Det finns emellertid kritik mot den här distinktionen. Mark K Smith, som skrivit mycket om uppsökande arbete med unga i Storbritannien, har kallat den för ”poänglös” (Smith 2005). Han menar att det i praktiken inte existerar någon sådan renodling. Det finns också en risk med att ständigt betona fältarbete som en ”frikopplad” (’detached’) verksamhet. I själva verket uppfattar Smith att vad fältarbete går ut på är att bli ”sammankopplad” (’attached’) till olika situationer och verksamheter. Accentueringen av fältarbetets frikopplade status riskerar bara att understödja en alltför vanlig uppfattning

38 Tiffany 2007

om fältarbetare, nämligen att de är en sorts udda figurer som flyter omkring helt utan anknytning till andra.

Smith uppfattar alltså att uppdelningen bygger på en tankefigur som inte har bra stöd i praktiken. På ett plan ligger hans synpunkter nära de som uttryckts ovan, nämligen att länkning och relationsarbete ofta förenas i samma ansats. Indirekt ligger i Smiths resonemang att något i stil med det jag, utifrån Morse m.fl. (1996), kallat för ”hänvisningsmodell” överhuvudtaget inte återfinns i uppsökande arbete med unga. Men det är inget ställningstagande Smith gör explicit.

En mer grundläggande kritik får då Sam Tsemberis sägas ha formulerat ifråga om uppsökande verksamhet riktad till hemlösa.³⁹ Tsemberis har varit central i att arbeta fram det amerikanska programmet ”*Housing First*” (Bostad först). Utgångspunkten för detta är att bostad är en social rättighet och att stödformer måste utformas i samråd med den det gäller. Därför vänder man sig mot den insatskedja som de flesta program riktade mot hemlösa arbetar utifrån: man börjar med uppsökande arbete, inkluderar behandling och övergångsboende och slutar med permanent stödboende (s 651). Istället menar man att uppsökare ska erbjuda bostad redan vid första kontakten och att det stöd som sedan behövs ska ske i anslutning till boendet.⁴⁰

Tsemberis diskuterar inte uttryckligen i förhållande till länkings- och relationsmodellerna, men innebörden måste rimligen vara att man förflyttar relationsarbetet från kontakter i det offentliga rummet, till det egna boendet. I Rhodes termer, som jag redovisat ovan, innebär det förskjutning av tonvikt i det uppsökande arbetet från ”fristående” (‘detached’) till ”hemorienterat” (‘domiciliary’). Det uppsökande arbetet påminner då mycket om det som riktas till psykiskt utsatta och kallas Case Management eller Assertive Outreach.⁴¹ Konsekvensen för de uppsökare som står för den initiala kontakten med hemlösa måste då ändå vara att man arbetar utifrån länkingsmodellen.

”Bostad först” har börjat prövas i svenska kommuner och bedöms som ”*en lovande strategi*” i den kunskapsöversikt Socialstyrelsen nyligen genomfört.⁴²

Skilda slag av ”gemenskaper”

Tim Rhodes har i en artikel (1993) understrukt vikten av att arbeta med det sociala sammanhang en brukare ingår i. Arbetet måste inrikta sig på hela ”gemenskapen” (‘community’) eftersom missbruk och ohälsa är sociala företeelser där riskbeteende är länkat till den kollektiva miljön. Kan kollektivets

39 Tsemberis m.fl. 2004, Kryda & Compton 2009

40 Se också Kryda & Compton a.a. s 145

41 Billings 2003

42 Socialstyrelsen 2009 s 7-8

attityder, förväntningar och vanor förändras, så är det också mycket lättare för en enskild att ändra sitt liv.

Rhodes resonemang leder fram till frågan om hur man egentligen ska uppfatta de sociala miljöer och relationella nätverk som olika målgrupper för det uppsökande arbetet ingår i. Rhodes använder det svåröversatta begreppet ”community”. Det betecknar såväl rumsligt baserade sociala relationer som nätverk vilka bygger på gemensamma intressen eller behov. En förutsättning för Rhodes resonemang om vikten av att det uppsökande arbetet inriktas på hela sociala nätverk, och inte bara på enskilda individer, är naturligtvis att den problematik man vill förändra bygger på kollektiva sociala processer som förbinder enskilda aktörer med varandra.

Rimligheten i den utgångspunkten har ifrågasatts av Kyla Kirkpatrick (2000). Hon refererar till ett projekt i Dorset, Storbritannien, där man arbetar i prostitutionsmiljöer. Inom projektet har man prövat en rad olika insatser och resultaten stämmer inte med Rhodes slutsatser. Kirkpatrick menar att rent allmänt skiljer sig de sociala relationerna och kontakterna bland grupper av prostituerade från de injicerande drogmissbrukare Rhodes bygger sina erfarenheter på. Det finns en tendens till individualiseringsprocesser inom prostitutionen och för många kvinnor som säljer sex, är inte detta en central del av deras identitet eller självuppfattning. Upplevelsen av kollektiv tillhörighet är inte hög, vilket hänger samman med en rad omständigheter: brist på långvariga relationer, kaotisk livsstil, uppdelning mellan dem som missbrukar och dem som inte gör det, rädsla för stigmatisering och prostitutionens konkurrensartade natur (s 44). Här pekar Kirkpatrick på liknande erfarenheter från Skottland och Holland.

Lärdomarna från Dorset pekar också på skillnader mellan olika grupper av prostituerade när det gäller vilket slags information man kommunicerar med varandra om. Bland prostituerade i gatumiljöer förekom mycket utbyte kring farliga kunder och hur man skulle hantera risksituationer. Däremot diskuterade man inte metoder för säkrare sex, utan var i det avseendet mycket mer beroende av information från myndigheter och organisationer. Bland kvinnor i bordellverksamhet rådde snarast det motsatta förhållandet, medan kvinnor involverade i eskortservice överhuvudtaget hade mycket få kontakter med andra.

Kirkpatrick menar att det av de här skälen är nödvändigt att utveckla det uppsökande arbetet på olika sätt, beroende på vilken grupp man har i fokus. Det fungerar inte att, som Rhodes föreslår, alltid prioritera en modell som innebär att det uppsökande arbetet riktas mot det nätverk som den enskilde ingår i.

Olika grupper

Även Rowe m.fl. (2002) diskuterar möjligheterna att flytta det uppsökande arbetes modeller mellan olika grupper. De studerar en verksamhet i New Haven, USA, där man arbetar uppsökande bland hemlösa. Till en början riktade man sig till grupper där det fanns en problematik som inkluderade psykiska besvär, men sedan har man också riktat sig till grupper med ”enbart” missbruksproblem. Forskargruppen menar att det finns skillnader i hur det uppsökande arbetet utformas beroende på vilken grupp uppsökarna riktar sig till. Gruppen med missbruksproblem är mycket mer aktiv och efterfrågar stöd på ett helt annat sätt än de med en psykisk problematik. Därför lägger uppsökarna i det senare fallet mer tid på motivations- och relationsskapande arbete, medan man i den första gruppen snabbare börjar diskutera behandlingsinsatser.

Liknande erfarenheter redovisar Beijer i sin studie av ett projekt med uppsökande arbete bland hemlösa kvinnor i Stockholm (2001). Kvinnor med missbruksproblematik, som inte samtidigt hade psykiska problem, fick de flesta och tidsmässigt längsta insatserna, trots att de var en mindre del av den totala gruppen. Förklaringar till detta är bland annat att de här kvinnorna var mer aktivt hjälpsökande och lättare att arbeta med (s 68).

Det finns en motsvarande tendens i fältarbete med ungdomar att skilja mellan olika slag av miljöer, eftersom de representerar olika slag av ”ungdomsgemenskaper”.⁴³ Särskilt i större städer organiseras fältarbete ofta dels i grupper som arbetar med bostadsområdenas grannskapsbaserade kamratgrupper, dels med uppsökare som arbetar i citymiljöer. I de senare är ungdomarna ofta äldre och befinner sig i en mer socialt utsatt position. Det innebär att det citybaserade arbetet generellt har en mer individfokuserad inriktning, medan man arbetar mer grupporienterat med ungdomar i grannskapet.

Sammantaget leder det här tillbaka till det jag skrev redan inledningsvis, nämligen att uppsökande arbete är en i vissa avseenden kontextbunden verksamhet. Det fungerar inte att, som Rhodes gör, generellt förespråka ett förhållningssätt framför andra. I litteraturen beskrivs ofta det uppsökande som en ”lågtröskelverksamhet”.⁴⁴ Det innebär att arbetet måste bedrivas på ett sätt som är i hög grad anpassat utifrån de förutsättningar som gäller för de grupper man vill få kontakt med. Det som förenar dessa grupper är social utsatthet och en position i samhällets marginal. Samtidigt finns stora skillnader mellan individer, grupper och problemuttryck, vilket medför att uppsökande insatser måste anta skilda former.

43 Andersson 2005

44 Till exempel EMCDDA s 17

Det finns här en parallellitet till de kategorier Hasenfeldt (1983) arbetar med i förhållande till det han kallar ”*Human Service Organisations*”. Hasenfeldt pekar på tre slag av insatser: ”*people processing*”, ”*people sustaining*” och ”*people changing*”. Här blir då ”*outreach work*” och länkingsmodellen detsamma som ”*people processing*”. Det är ett arbete som i stor utsträckning handlar om att få mänskliga behov och förhållanden att hitta rätt i relation till de olika hjälpmöjligheter som finns. Och omvänt att olika insatser ska nå ut och finna de enskilda och grupper de är avsedda för.

I ”*detached work*” och relationsmodellen handlar det istället om att hjälpa människor till en värdig livssituation och att försöka att förändra en situation till det bättre. Det är då detta som Hasenfeldt kallar för ”*people sustaining*” respektive ”*changing*”.

I litteraturen råder i stort sett enighet om värdet av att uppsökande arbete inte bedrivs som en avskild aktivitet, utan att det ingår i en mer omfattande strategi där olika hjälp- och stödinsatser också finns med. Det innebär inte att uppsökare skulle avstå från att länka människor man träffar till andra verksamheter; tvärtom är det en viktig del av arbetet. Men man begränsar inte arbetet till att endast handla om detta.

Organisation och samverkan

Det är viktigt för uppsökande enheter hur de är organiserade i förhållande till andra verksamheter, både inom och utanför den egna organisationen, samt hur samverkan kan utvecklas. Arbetet påverkas av de problemdefinitioner som tillämpas av myndigheter och organisationer, som uppsökarna samarbetar med. Rowe m.fl. (2002) diskuterar uppsökande arbete bland hemlösa med missbruksproblematik. Bland samverkanspartners möter uppsökarna en föreställning om att personer med missbruksproblem måste ”nå botten” och ”välja” avhållsamhet, innan man kan påbörja förändringsprocesser (s 266). Detta inverkar på uppsökarnas möjligheter att förmedla vårdinsatser till hemlösa med missbruksproblem.

Beijer (2001) beskriver ett projekt med uppsökande arbete bland hemlösa kvinnor, som var självständigt organiserat inom socialtjänsten. Det innebar att man saknade direkt koppling till ordinarie verksamheter. I kontakterna med socialtjänst och sjukvård hade man svårt att uppnå fungerande samverkan och få generell acceptans för sitt arbete. Resultatet blev att projektet avslutades i förtid och omorganiserades tillsammans med övriga uppsökande insatser.

Kuosmanens beskrivning av de första sex åren med mobila teamet i Göteborg, pekar på en rad organisatoriska komplikationer (2007). Tanken med verksamheten var att den skulle leda till ökad kunskap om de hemlösa

situation, särskilt hemlösa kvinnor, och att man skulle undersöka hur det samhälleliga stödet fungerade och kunde förbättras. Övergripande kan man säga att de första åren präglades av stort intresse för verksamheten och att de, ofta kritiska, synpunkter mobila teamet lyfte fram, mottogs positivt. Efter ett par år kom emellertid hela hemlöshetsfrågan att politiseras och motsättningar mellan skilda uppfattningar stärktes. Teamet kom i konflikt med politiker och delar av den egna organisationen, bland annat kring hur antalet hemlösa skulle beräknas och för att teamet agerade som kritiker av hur hemlösa bemöttes inom vården. Periodvis fungerade inte relationen till arbetsledningen och omorganisation och lokalbyten hade menlig inverkan på möjligheterna att göra ett bra arbete. Inte förrän efter ytterligare förändringar i organisation och lokalmässig placering lyckades man få en nystart i verksamheten (s 51-61).

Ottengrim (2008) skriver om Mobila enheten i Malmö och om en väl fungerande samverkan mellan inblandade parter. Om något så underutnyttjas uppsökarna när det gäller medverkan i beslutsprocesser. Uppsökarna når ut till grupper av hemlösa vilka har en mycket sporadisk kontakt med socialtjänst och sjukvård. Misstron mot myndigheter är stor i gruppen. Ottengrim beskriver hur samverkanspartners pekar på en paradoxal effekt av det uppsökande arbetet. Å ena sidan avlastas man i sin arbetssituation eftersom uppsökarna gör insatser som minskar behovet av egna insatser. Å andra sidan ökar arbetsbördan på grund av att uppsökarna kontaktar och motiverar grupper till att sätta sig i förbindelse med sjukvård och socialtjänst (s 45-48).

En särskild relation?

Jag har tidigare varit inne på den speciella position uppsökare ofta uppfattas ha i förhållande till sin målgrupp. Deras professionella relationer konstrueras i en spänning mellan det samhälleliga uppdraget å ena sidan och den starka närheten till och involveringen i situationen för de människor de arbetar med, å den andra. För de uppsökare som arbetar inom myndighetsväsendet, vilket är vanligt i Sverige, blir den här mellanliggande ställningen tydlig och en lösning är att distansera sig till myndighetsrollen. Sahlin & Löfstrand, som intervjuat anställda i socialförvaltningen, skriver att *”de som arbetar med uppsökande verksamhet och fältarbete betraktar inte alltid sig själva som myndighetspersoner och försöker inte sällan tona ner sin ’byråkratiska status’”* (SOU 2001:95 bilaga s 82).

I vardaglig kommunikation mellan socialarbetare skiljs ofta mellan ”myndighetsutövning” och ”stöd”. Uppsökare uppfattas definitivt tillhöra stödsidan och detta beskrivs ofta som en förutsättning för att etablera förtroendefulla relationer till dem man arbetar med. *”Klienterna ser inte fältarbetarna som*

myndighetspersoner” säger en socialarbetare i Ann Ottengrims (2008) utvärdering av Mobila enheten i Malmö (s 30). Och detta leder till att de kan få kontakt med personer som övrig socialtjänst har svårt att nå.

Likadant är de hemlösa kvinnor som Annette Rosengren (2003) följt under lång tid nöjda med sina kontakter med uppsökarteamet i Stockholm: *”Verksamheten uppskattas ofta av kvinnorna och är inte särskilt kontroversiell eftersom den inte innebär planering eller beslut om boende eller ekonomi”* (s 227).

Det finns en uppenbar risk i sammanhanget att uppsökarnas myndighetsuppdrag, eller åtminstone deras roll som samhällsföreträdare, blir otydligt för dem de tar kontakt med. Sahlin & Lofstrand talar om *”dubbla eller dolda roller”* (a.a. s 82). Bland uppsökare är det här ett omdiskuterat förhållande och en del försöker öka tydligheten genom att alltid bära särskilda arbetskläder där organisationstillhörigheten framgår.

Den informellt präglade relation uppsökare ibland får till dem de arbetar med leder till att de kan få tillgång till kunskaper och information, som måste hanteras respektfullt. Konflikter mellan uppsökare och deras kontakter handlar ofta om att uppsökarna förmedlat information vidare på ett sätt som uppfattats integritetskränkande. Sahlin & Lofstrand relaterar till exempel ett sådant exempel från en kvinna de intervjuat (a.a. s 83). Också det förhållandet att uppsökare rör sig i de miljöer där deras målgrupp finns och spontant råkar på varandra, kan vara konfliktfyllt. Fisk m.fl. (1999) skriver om ett exempel där uppsökare träffat en man i två skilda sammanhang och där denne i den ena miljön absolut inte vill bli identifierad som en person som har kontakt med uppsökarna (s 239).

Kryda & Compton (2009) har utifrån en intervjustudie med 24 hemlösa på Manhattan, New York, ifrågasatt uppfattningen att uppsökare har ett allmänt gott anseende i sin målgrupp. De intervjuade hade varit hemlösa under minst ett år och under den tiden inte tillbringat mer än högst sju dagar i någon form av boendestöd. Merparten var män och den genomsnittliga tiden för hemlöshet var tio år. De två mest centrala temana i gruppens berättelser var att de misstrodde uppsökare samt att de inte hade förtroende för tillgänglig service. De uppfattade att uppsökare inte visade ett genuint intresse för dem och att de blev behandlade som stereotyper, istället för som individer. Gruppen ansåg att uppsökare inte hade någon förståelse för hur det är att vara hemlös och att det som främst drev dem i deras arbete var att kvittera ut lönen. Vidare uppfattade de att uppsökarna mest levererade tomma löften.

Kryda & Compton menar att en slutsats av deras studie är att uppsökare måste arbeta utifrån en empatisk grundval och vara kapabla att möta människor som subjekt. Det här är i enlighet med *”relationsmodellen”*. Samtidigt

menar de att respondenterna efterfrågat varaktiga lösningar och tar då ställning för ett arbete utifrån tanken om ”bostad först”. De pekar också på att det är centralt att ändra modellen för resurstilldelning till uppsökarprogram. Flera projekt får medel till sin verksamhet beräknat efter antalet kontakter de haft. Detta blir ett incitament för uppsökarna att agera kvantitativt, istället för att söka fördjupa kontakter.

Det är svårt att bedöma hur överförbara de här resultaten är till svenska förhållanden. Här sker uppsökande verksamhet mer innanför ramen av en myndighetsorganisation och, som nämnts ovan, uppsökare tenderar att få sin speciella profil i kontrast till andra inom samma verksamhet, vilka då uppfattas som mer ”byråkratiska”. Samtidigt förekommer rimligen stereotypisering och objektivisering också bland uppsökare. Den risk man i den amerikanska studien pekar på med att använda kvantitativa data som ekonomiska styrinstrument är värd att reflektera över också i en svensk kontext.

Uppsökare som artister

Jag har redan pekat på den ambivalens som finns bland uppsökare i relation till metod. Man uppfattar att engagemang och kreativitet är centrala komponenter i arbetet och att den problematik man möter är alldeles för komplex för att kunna mötas med bara en metod. På motsvarande sätt är ett återkommande tema i litteraturen att uppsökande arbete beskrivs som något utöver att vara en metod i socialt arbete. I *”Outreach Work among marginalised populations in Europe”* skriver man att: *”Uppsökande arbete är primärt en attityd och först efter det en metod”* (s 17, min övers). Och i en amerikansk artikel, skriven till ett nationellt symposium om forskning kring hemlöshet, framhåller författarna att *”engagemang”* är nyckeln i uppsökande arbete och att detta är en konst som *”bäst beskrivs som en dans”* (Erickson & Page 1998 s 1). Likadant uppfattar Rowe m.fl. (2002) att *”en av de viktigaste lärdomarna från uppsökande arbete är att det kräver mer än en metod”* och att uppsökaren också måste bli *”en slags artist”* (s 264). Skälen till detta är att uppsökaren i sitt arbete försätts i situationer och ställs inför uppgifter vilka kräver finkänslighet samt en förmåga att hantera såväl krångligheter som motsättningar.

Det som gör att uppsökande arbete så ofta beskrivs som ett arbetssätt som kräver både särskilda talanger och ett långtgående engagemang, är förstås det fundamentala faktum att **uppsökande arbete alltid utförs i miljöer som inte socialarbetarna själva organiserat eller kontrollerar**. Ska man leta efter en gemensam utgångspunkt i all uppsökande verksamhet så är det i så fall denna, att den alltid rör sig i en särskild skärningspunkt mellan det sociala

och det rumsliga. Uppsökare rör sig naturligtvis i organiserade miljöer, det är ju det ”ambulerande” arbetet exempel på, men det är inte uppsökarna själva som har organiserat dem.

En av de viktigaste konsekvenserna av detta förhållande är att **relationen mellan socialarbetare och brukare konstrueras på ett nytt sätt**.⁴⁵ Vanligtvis sker det sociala arbetet innanför ramen av organisatoriska och institutionella arrangemang där maktförhållanden och rollfördelningar bokstavligen sitter i väggarna.⁴⁶ När inte denna möjlighet till rumslig inramning av det sociala finns, måste uppsökaren utforska andra vägar för att skapa fungerande kontakt- och stödrelationer. Och det då i sociala miljöer med begränsad överblickbarhet och med sociala processer som är svåra att förutsäga. Det är här som liknelsen med artisteri kommer in. Uppsökaren måste utveckla en förmåga att känna av situationer och lära sig hitta okonventionella lösningar. Erickson & Pages dansmetafor handlar om hur kontaktagandet sker i ett ömsesidigt förlopp där uppsökaren tar ett steg, brukaren svarar med ett annat, uppsökaren följer efter med ett nytt initiativ och så vidare. Under sådana här förhållanden ställs andra krav på det personliga förhållningssättet och på en förmåga att utveckla ett slags intuitiv professionalitet, ofta beskriven som att vara ”*street smart*”.⁴⁷

Här finns en koppling tillbaka till diskussionen om läroprocesser i arbetet, som jag förde ovan. När det personliga förhållningssättet betonas och metod beskrivs som sekundärt, tenderar det att förstärka idén att arbetet bara kan läras genom intern, erfarenhetsbaserad kunskapsutveckling. Framåtskridande i metodmässigt avseende får karaktären av en spontan process där man söker sig vidare genom ”*trial and error*”.⁴⁸ Det leder också tillbaka till påpekandet i inledningen att uppsökande arbete har liten plats i generell metodlitteratur och att det i huvudsak behandlas ur ett kontextbundet perspektiv.

Uppsökandets effektivitet

En viktig fråga är förstås vilka resultat det uppsökande arbetet leder till? Är det en effektiv metod och leder den till social förändring? Ett centralt problem när det gäller att besvara de här frågorna är att **ringa in vad uppsökande arbete är**. De definitioner och indelningar jag redovisat ovan leder inte fram till en generell, utvärderingsbar metod. Istället är vi tillbaka i metodens kontextbundna karaktär, det vill säga man måste studera hur det ser ut med uppsökande arbete i relation till specifika områden och grupper.

En andra svårighet är att **avgränsa** den uppsökande insatsen i relation till

45 Fisk m.fl. 1999 s 234

46 Billquist 1999

47 Fisk m.fl. a.a. s 243

48 Kuosmanen 2007 s 62

andra verksamheter, som den är mer eller mindre integrerad med. Ska man uppfatta att det uppsökande arbetet primärt handlar om att söka upp och skapa kontakt? Eller är uppsökande arbete fungerande först om kontakterna även leder fram till sociala förbättringar för de individer och grupper som man fått kontakt med?⁴⁹

En ytterligare komplikation när man diskuterar **uppsökande arbete bland unga** är att det ofta har en förebyggande karaktär och att det då är svårt att peka ut särskilda problemförhållanden, som arbetet ska påverka. Om man ser på de studier ifråga om socialt fältarbete som redovisats ovan, så innehåller ingen av dem studier av arbetets effektivitet. Fokus ligger istället på systematiska redogörelser för erfarenheter och analyser av interventioner och metoder.

Vad gäller uppsökande verksamhet med inriktning på **grupper med missbruks- och beroendeproblematik**, så publicerade Socialstyrelsen en litteraturgenomgång 2006. Denna visade att det fanns få studier av effekter av uppsökande socialt arbete inom det här fältet. Det finns en del enskilda studier, främst amerikanska, som kommer fram till att uppsökande arbete kan vara effektivt vad gäller att nå och engagera grupper i vårdverksamhet (s 294-95).

Förhållandet är likartat för övriga områden, som diskuterats här. Ifråga om uppsökande arbete till grupper av **hemlösa**, så har alltså Socialstyrelsen gjort en kunskapsöversikt nyligen (2009). I den identifieras 104 studier vilka tas med i översikten. I dessa nämns uppsökande arbete bara i sex fall och i översikten diskuteras inte den insatsen ytterligare.

I olika artiklar, till exempel Rowe m.fl. (2002), refereras undersökningar vilka pekar på att uppsökande arbete med hemlösa kan ha effekter. Så är också fallet i de svenska studier som nämnts tidigare.⁵⁰ Här redovisas såväl framgångar som motgångar. Men klientuppföljningar i Stockholm och Malmö pekar på tydliga effekter av arbetet.

Tommasello m.fl. (1999) har studerat hur effektivt uppsökande arbete är ifråga om att nå en viss målgrupp; i det här fallet hemlösa med drogmissbruk. De jämförde de brukare som länkades till medicinsk behandling dels genom uppsökande arbete, dels via en öppen mottagning. Det visade sig då att de brukare som uppsökarna nådde hade högre grad av riskbeteende för HIV-smitta samt överlag större behov av stöd och behandling. Slutsatsen är att det uppsökande arbetet var effektivt vad gällde att nå målgruppen och att uppsökarna lyckades identifiera en angelägen grupp, som annars inte skulle ha nåtts av tillgänglig stödverksamhet.

Samma konklusion gör Lam & Rosenheck (1999) efter att ha undersökt grupper av hemlösa med psykisk ohälsa, vilka kontaktats av uppsökare. De

49 Jfr Dickey 2000 s 247

50 Beijer 1997 och 2001, Kuosmanen 2007 och Ottengrim 2008

menar att uppsökande arbete är väl motiverat eftersom de personer uppsökare får kontakt med, och lyckats knyta till stödinsatser, har en betydligt svårare social situation, än de grupper man annars når.

Slutligen finns även studier som redovisar goda resultat vad gäller uppsökande arbete i **prostitutionsmiljöer**.⁵¹ Det handlar då i första hand om kvinnor med narkotikaberoende där man framgångsrikt lyckats knyta an till behandling och där detta även i vissa fall reducerat prostitutionens omfattning.

Det ska understrykas att den uppdelning jag gjort här i skilda problemfält och grupper är artificiell i så motto att grupperna och problemen ofta överlappar varandra. Ofta finns emellertid en huvudsaklig inriktning för det uppsökande arbetet.

Det man kan konstatera är alltså att det inte finns någon samlad översiktlig kunskap kring effektivitet och resultat ifråga om uppsökande arbete. Däremot finns en hel del studier som pekar på fungerande verksamheter. Merparten av dessa är emellertid amerikanska och det är inte helt enkelt att avgöra i hur hög grad de går att applicera i ett svenskt sammanhang. Vidare är det ofta svårt att urskilja vilken betydelse just den uppsökande insatsen haft. När personer lyckas ta sig ur ett missbruk eller etablera sig i boende, ska det då bedömas som ett resultat av en god uppsökande insats, som en bra behandlingsmetod eller som en kombination av bådadera? Här skulle man vilja se mer ingående studier där kvantitativa effektdata kombineras med kvalitativa processtudier.

51 Yahne m.fl. 2002, Nuttbrock m.fl. 2004

Uppsökande arbete – generella reflektioner

Inledning

Utgångspunkt för det här projektet med forskningscirklar var att samla erfarenheter kring uppsökande verksamhet samt belysa dessa ur ett metodperspektiv. Hur ska man då summera det som kommit fram utifrån cirkeldokumentation och litteraturstudier? Jag tycker man måste säga att det finns en **hög grad av överensstämmelse** mellan de erfarenheter och reflektioner som cirkelarna förmedlar och motsvarande resonemang i internationell litteratur. Uppsökande arbete ger upphov till en rad metodiska överväganden, tankar kring framgångar och dilemman samt reflektioner över konkreta erfarenheter, vilka återspeglas i diskussionen oavsett det sammanhang som refereras. Detta talar för att uppsökande arbete bör uppfattas som en självständig metod i socialt arbete, vilken innehåller särskilda kunskaper och professionella kompetenser.

En innehållslig skillnad mellan cirkeldokumentation och artiklar är att cirkelarna i hög grad **dominerats av deltagare med organisatorisk bas i myndighetsfären**, i synnerhet inom socialtjänsten. I den internationella litteraturen dryftas ofta värdet av att ha uppsökare med personlig erfarenhet av målgruppens livsvillkor, men detta har inte varit någon omdiskuterad fråga i forskningscirkelarna. I och för sig är inte detta förvånande eftersom SUS-nätverket i första hand vänder sig till uppsökare anställda inom offentlig sektor. Möjligen är det också så att uppsökande arbete i Sverige i högre grad är organiserat av myndigheter, än vad som är fallet i andra länder.

Jag har ovan pekat på att metoddiskussionen kring uppsökande arbete har en kontextbunden karaktär. Arbetet diskuteras ofta i relation till skilda problemområden och grupper, även om exempel på överskridande perspektiv också finns. Problemet med att erfarenheter uttrycks utifrån enskilda sammanhang, är att generella mönster inte blir artikulera och därmed reduceras möjligheterna att formulera en kollektiv professionell medvetenhet. Då blir

arbetet mer beroende av personliga tolkningar, vilket kan leda till en ostrukturerad och ad hoc-artad metodik. Det blir också svårare att tydliggöra för utomstående vad som är arbetets centrala innehåll.

Det är naturligtvis inte möjligt att lösa problematiken innanför ramen av denna rapport och det material den bygger på. Men jag vill ändå försöka diskutera uppsökande arbete tvärs över dess skilda kontexter och formulera en rad metodiska aspekter på arbetet utifrån cirkeldokumentationen och litteraturöversikten. Min förhoppning är att de kan fungera som utgångspunkter för en vidare kollektiv diskussion om metod bland uppsökare, utan att samtidigt snäva in arbetet eller begränsa kreativiteten.

Hantering av öppenhet

Ett genomgående drag i diskussionen om uppsökande arbete som metod, är den **ambivalens** som finns inför själva frågan, såväl bland uppsökare, som i litteraturen. Det finns ett tydligt intresse för, och behov av, att utveckla och systematisera arbetet utifrån ett metodperspektiv. På samma gång betonas emellertid det uppsökande arbetets metodmässigt öppna karaktär och hur centralt det är att ta sig an arbetet på ett kreativt och engagerat sätt. Därför uttrycks ofta att uppsökande arbete kräver mer än en metod och att uppsökare måste vara ett slags artister. Ibland får man en känsla av något som liknar strukturångest; en oro för att arbetets själ och mening skulle gå förlorade om det låter sig fångas in i den sociala metodikens terminologi. Det här blir paradoxalt i relation till förekomsten av mönster och likheter i beskrivningar av uppsökande arbete, vilket jag nyss pekade på.

Jag tror att bakgrunden till uppsökares tveksamhet i metodfrågan i huvudsak är kopplad till två förhållanden. För det första det faktum att uppsökande arbete i så stor utsträckning handlar om att **hantera öppenhet**. Det här gäller både i relation till målgruppen och under arbetsprocessen. Som uppsökare vet man ofta inte vad som väntar eller kan hända i de sammanhang man tar kontakt. Och man kan heller inte vara säker på vilka behov människor har eller vilka situationer som behöver lösas. Dessutom finns ofta ett moment i arbetet där personer ska länkas vidare till andra instanser eller organisationer. Även här finns en osäkerhet kring hur mottagandet kommer att bli och vilka stödinsatser uppsökaren kan behöva vidta för att processen ska gå vidare. Vidare träffar ofta uppsökarna på samma personer, trots de insatser som gjorts. Uppsökare måste därför alltid vara öppna för att påbörja nya processer och att hålla tilltron till en möjlig förbättring vid liv. Som vi sett tidigare försöker uppsökare hantera de här villkoren i arbetet genom att arbeta uppfinningsrikt och ha stor flexibilitet i vilka insatser man är beredd att göra. Jag uppfattar

att det är den här öppenheten som uppsökare menar är svår att beskriva i termer av en metodiskt strukturerad arbetsprocess.

Den andra frågan, som bidrar till ambivalensen, är att uppsökare i hög grad värnar om **självständigheten** i sitt arbete. Man jämför sig mycket med andra socialarbetare och uppfattar sig ofta ha en annorlunda relation till de människor man arbetar med. Samtidigt ställer organisationen krav på hur uppsökarna ska arbeta och ger uppdrag kring vilka som ska kontaktas. En tydlig metodbeskrivning kan också fungera som ett organisatoriskt styrinstrument och jag tror att detta bidrar till en generell försiktighet i frågan bland uppsökare.

Centralt i det här sammanhanget är naturligtvis vad man ska uppfatta att en metod är? Bergmark och Lundström har betecknat metoder som *”strategiskt utformade, planmässiga och systematiska aktiviteter som används i klientarbetet eller för att reglera klientarbetet”* (1998 s 292). Och vidare att metoder handlar om *”mer eller mindre sammansatta interventioner i klienters liv”* med *”någon form av historisk varaktighet”* (a.a.). De konstaterar att det innanför ramen av en sådan här beskrivning inryms såväl teoretiskt underbyggda modeller, som mer praktikorienterade, men systematiska, sätt att utforma det sociala arbetet.

Metod handlar alltså om att arbeta systematiskt och strategiskt samt att denna strukturerade utformning av arbetet haft kontinuitet över tid. I hur hög grad detta innebär en detaljstyrning av det praktiska handlandet, varierar emellertid påtagligt. En del metoder bygger på att socialarbetaren följer en tydlig design och utgår från i förväg konstruerade frågescheman eller arbetsmaterial. Det som ofta kallas *”manualbaserade”* metoder har den karaktären. **Jag tror att det är detta som uppsökare har i åtanke när de säger att arbetet inte låter sig inrymmas i en metod.** Men metod kan alltså också beteckna en mer övergripande struktur, som ger systematik i arbetet, men samtidigt tillåter olika slag av interventioner. Det metoden gör är att hjälpa till att lyfta fram vad som är relevant i olika situationer och skapa organisation av arbetsprocessen. I det här avseendet finns det definitivt en metodik i det uppsökande arbetet. Jag ska strax beskriva fyra centrala drag i denna, men först kommer ett förslag till definition av uppsökande arbete.

Definition

Jag har tidigare i texten pekat på att det finns få försök till generella definitioner av uppsökande arbete. När man tittar på hur arbetet beskrivs i litteraturen finns tre olika dimensioner, som brukar framhållas. En första handlar om uppsökande arbete som en kontaktskapande verksamhet. Det uppsökande förhållningssättet är en metod för att skapa förbindelse mellan en organisation

och en målgrupp. Det är organisationen som har initiativet i den här processen och det är följaktligen utifrån dess perspektiv som orsaken till kontaktagandet formuleras. En andra dimension pekar mot själva målgruppen; att det är grupper som är svåra att nå på annat sätt. Det är grupper som, av olika skäl, har bristfälliga kontakter med samhälleliga stödsystem. Det uppsökande arbetets mål är att kunna etablera fungerande relationer till dem som är ”hard to reach”, som det ofta formuleras. En tredje dimension lägger fokus på själva hjälpen och stödet som förmedlas. Det ska vara tillgängligt och inte ges på annat sätt. Uppsökande arbete bygger på ”lågtröskelverksamhet”.

Till de här tre aspekterna vill jag lägga en fjärde som handlar om organisation och rumslighet. Kännetecknande för uppsökande arbete är att det sker i miljöer och sammanhang som uppsökaren själv inte kontrollerar. Uppsökaren är alltid en gäst hos andra även om arbetet sker i institutionella miljöer eller på organiserade träffpunkter. Bland uppsökare beskrivs detta i termer av att röra sig på ”klienternas arena”. Den här dimensionen finns ofta diskuterad i litteratur, men jag har inte sett den integrerad i någon definition.

På basis av ovanstående skulle en generell definition av uppsökande arbete kunna utformas så här:

Uppsökande arbete är en kontaktskapande och resursförmedlande social verksamhet som riktas till grupper, vilka ofta är svåra att nå med andra medel och som behöver ges stöd på ett lättillgängligt sätt i miljöer och sammanhang, vilka uppsökaren själv inte organiserar eller kontrollerar.

Jag uppfattar att den här definitionen fungerar i förhållande till olika slag av uppsökande verksamhet. Den är alltså inte kontextbunden på det sätt som annars ofta är vanligt när uppsökande arbete framställs.

Metod

Så ska jag då återvända till metodfrågan. Uppsökande arbete som metod innehåller såväl förenande som särskiljande drag. I fyra centrala avseenden menar jag att uppsökande arbete innehåller moment som är gemensamma för arbetssättet.

För det första handlar det om ett **processperspektiv**. Uppsökande arbete innehåller tre faser som visserligen går in i varandra och som tenderar att vara återkommande, men som ändå har en självständighet i relation till varandra. Det gäller då först själva *kontaktagandet*. Där måste uppsökaren ha en kommunikativ kompetens för att kunna överbygga och hantera den situationella

och sociala komplexitet, som ofta är för handen när kontakter tas. Vidare måste uppsökaren ha en lokalkännedom och ett socialt kontaktnät. Den andra fasen handlar om ett praktiskt och relationellt *stödjande arbete*. Det rör sig om att få en uppfattning om enskildas och grupperns behov och resurser, för att kunna hjälpa till att förmedla ett fungerande stöd. Uppsökaren måste arbeta med motivation och att få en grundläggande relation till målgruppen. Ofta behövs väldigt konkreta insatser för att lösa viktiga praktiska problem. Centralt är också att hålla möjligheten till förändring vid liv. Slutligen finns en fas i arbetet som har *social förändring* i fokus. Här arbetar uppsökaren ofta med att länka till andra verksamheter, men organiserar ofta också egna aktiviteter. Det är viktigt att uppsökaren har kunskap om vilket stöd som finns att tillgå och personlig kunskap om kontaktvägar för att nå detta.

För det andra finns i uppsökande arbete som metod en gemensam bas i ett **etiskt förhållningssätt** i relation till de enskilda och grupper man arbetar med. Uppsökare möter människor i utsatta positioner, vilka ofta har en negativ erfarenhet av samhälleliga stödinsatser. Kontakten måste därför tas med stor *respekt* och *lyhördhet* inför enskildas behov och önskemål. Vidare strävar uppsökare efter att vara *tillgängliga* så att människor kan nå dem när behov finns.

För det tredje bygger uppsökande arbete på **en särskild relation** till dem man arbetar med. Genom att arbeta i miljöer och sammanhang som inte är uppsökarnas "egna", konstrueras relationen till brukarna på ett annorlunda sätt. Den har en mer *informell* karaktär och präglas inte sällan av *vardaglighet*. Uppsökare strävar efter att *behålla relationen över tid*, eftersom kontakter är återkommande och det ofta finns ett långvarigt behov av stöd.

För det fjärde kännetecknas uppsökande arbete av en särskild **handlingskompetens**. Hit hör den *kommunikativa* och *relationella* kompetens som krävs för att etablera och vidmakthålla uppsökares kontakt med målgruppen. I arbetet är det centralt att kunna *länka* mellan målgruppen och olika hjälp- och stödsystem. För att veta vilket stöd som behövs måste uppsökare utveckla en kompetens att göra bedömningar av behov och resurser hos de enskilda och grupper man möter. Uppsökare arbetar utifrån ett *nätverk* av kontakter och ofta med *praktiska lösningar* i fokus.

Olika slag av uppsökande arbete

Det finns en rad omständigheter som leder till skillnader mellan olika slag av uppsökande arbete. En viktig sådan är vilken **målgrupp** arbetet riktas till. Jag har ovan pekat på skillnader mellan exempelvis arbete bland hemlösa, i prostitutionsmiljöer och i förhållande till grupper av unga. Det gäller då grupper med helt olika problemförhållanden och i väldigt skilda stadier av

social utveckling. Det är grupper som rör sig på offentliga platser, men som inte är där av samma skäl och som använder miljöerna på olikartat sätt.

Ett annat förhållande som skapar skillnader inom det uppsökande arbetet är de olika **ideologiska ställningstaganden**, som arbetet är förknippat med. Ett sådant exempel är skadereducering, där uppsökare intar motsatta positioner, vilket ger olika sätt att närma sig de grupper man vill nå. Vidare finns vårdideologiska uppfattningar kring orsaker till sociala problem och vad som är verkningsfulla insatser.

Slutligen kan också nämnas betydelsen av **organisation** av det uppsökande arbetet. Det spelar roll vem som organiserar själva verksamheten. Ovan har pekats på diskussionen om det önskvärda i att uppsökare ska ha egen erfarenhet av social problematik och om det är frivilliga organisationer eller myndigheter, som bör vara uppdragsgivare. Viktigt är också hur den organisatoriska kopplingen ser ut mellan själva den uppsökande insatsen och de stödinsatser som finns för att förändra problemen. Tidigare i texten har jag pekat på hur en del uppsökare i stor utsträckning måste förlita sig på att länka vidare till andra instanser, medan andra uppsökare själva håller i, eller har en organisatorisk närhet till, stödinsatser. Det ser olika ut hur centralt just det uppsökande arbetet är i den totala arbetssituationen.

De här nämnda skillnaderna i utformandet av, och villkoren för, uppsökande arbete är viktiga att förhålla sig till och diskutera. Men diskussionen får mycket sin utgångspunkt och mening ur det förhållandet att uppsökande arbete, trots skillnaderna, delar en grundläggande metodik. Jag menar att de likheter jag här pekat på kring process, etik, relation och handling utgör en viktig bas för kollektiv förståelse av det uppsökande arbetets villkor.

Positioner i uppsökande arbete

Ett annat sätt att diskutera varians och skillnad inom uppsökande verksamhet är att försöka identifiera olika **positioner** som en uppsökare kan inta i arbetet. Det jag tänker på då är inte sådana skillnader som uppstår som en följd av val uppsökare gör kring vårdideologiska frågor eller som handlar om skilda målgrupper. Snarare har det att göra med den organisatoriska sidan av arbetet.

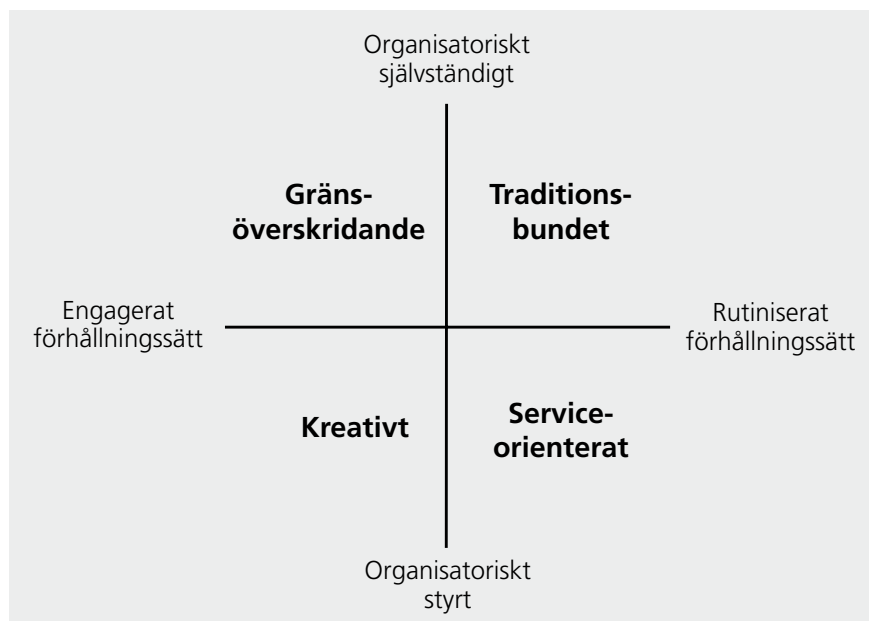
Jag har flera gånger pekat på hur både uppsökare och forskare lyfter fram engagemang och kreativitet, som väsentliga tillgångar för den som arbetar uppsökande. Vidare pekas också självständighet i yrkesutövningen ut som något centralt; särskilt gäller det bland uppsökarna själva så som de kommer till uttryck i dokumentationen från forskningscirkelarna.

Det är då intressant att fundera över hur det uppsökande arbetet påverkas av olika kombinationer av engagemang och professionell självständighet. Jag har därför konstruerat en enkel modell med fyra fält, där de här båda variab-

lerna korsas. På den horisontella axeln finns ett kontinuum som rör sig från en position där uppsökaren arbetar med starkt engagemang i arbetet, till en position där istället ett rutinerat sätt att lösa arbetsuppgifter är för handen. På den vertikala axeln markeras graden av organisatorisk självständighet för den uppsökande verksamheten. Den avser då vilka möjligheter uppsökaren har att träffa egna val ifråga om hur kontaktskapande arbete ska utformas, vilka relationer man kan etablera i förhållande till målgruppen samt vad för slag av stödarbete som kan initieras.

Resultatet blir fyra fält där vi kan identifiera lika många idealtypiska positioner för uppsökande arbete. Det innebär naturligtvis inte att uppsökande arbete med automatik antar respektive form, när förutsättningarna finns. Men de fyra fälten representerar en slags orienteringspunkter i förhållande till vilka man kan diskutera förutsättningarna för hur arbetet ska gestalta sig.

I det första fältet finns uppsökare som arbetar med såväl starkt professionellt engagemang i förhållande till sina uppgifter, som med organisatorisk självständighet kring hur de ska lösas. Denna position kallar jag *gränsöverskridande* och jag uppfattar att den representerar en mönsterbild för hur uppsökande arbete bör vara, inte minst bland uppsökare själva. Det är ett socialt arbete som söker kontakt med grupper, som tidigare inte gått att nå och/eller som arbetar med lösningar som annars inte prövats. På grundval av de erfarenheter sådana tillvägagångssätt ger får uppsökarna också specifika



kunskap som dokumenteras och förs vidare till relevanta mottagare. Rent konkret uppstår ett sådant här arbete till exempel när särskilda målgrupper identifieras eller när nya problemområden uppstår. Så var exempelvis fallet när HIV-epidemin startade under 1980-talet, då uppsökande strategier var ett sätt att få kontakt med riskgrupper. Men inom samtliga grupper som uppsökare arbetar i förhållande till sker förändringar vad gäller livsvillkor och problemuttryck, vilka ställer nya krav på arbetet. Det uppsökande arbetets gränsöverskridande position är starkt kopplad till dess frontkaraktär. Uppsökare rör sig i miljöer och sammanhang där samhälleliga förändringar tidigt ger utslag och kommer till uttryck.

Men vad händer då om uppsökare inte förmår upprätthålla det professionella engagemanget, men ändå ställs inför utmanande uppgifter? Det är vad det andra fältet söker ringa in och jag uppfattar att arbetet då lätt får en väldigt *traditionsbunden* karaktär. Enkelt uttryckt betyder det att man gör som man alltid har gjort. Jag menar att en faktor som bidrar till en sådan process är den praktikorientering som finns i uppsökande arbete och att centrala delar av arbetet lärs in genom att mer erfarna kollegor fungerar som mentorer. Det är naturligtvis bra att inomprofessionellt kunnande tas till vara och förs vidare. Men det är centralt att sådan kunskap utvidgas och kontrasteras av andra slag av vetande. Studier visar att så inte alltid är fallet. Organisationen har ett stort ansvar i det här avseendet. Uppsökare måste få tillgång till utbildningsvägar och möjligheter till reflektion genom exempelvis handledning.

Ett sådant organisatoriskt engagemang kan också ta sig former av starkare styrning av hur det uppsökande arbetet ska genomföras. Detta är utgångspunkten i de två undre fälten i modellen. Nu ska sägas att det inte är enkelt att avgöra vad som är hög eller låg grad av organisatorisk styrning. Till en del är det närmast en subjektiv kategori; huruvida man "upplever" sig styrd eller inte. Men samtidigt är det här en viktig aspekt av det uppsökande arbetet. Det uppsökande arbetet som ligger till grund för den här rapporten, är vanligtvis organiserat inom socialförvaltningar med allt vad det innebär av myndighetsstyrning och regelorientering. Naturligtvis påverkar denna organisatoriska tillhörighet de uppsökande enheterna. Det vänstra, nedre fältet söker ringa in en position där det finns en påtaglig organisatorisk styrning, men där denna samtidigt låter sig förenas med ett professionellt engagemang. Jag menar att den här kombinationen ger utrymme för ett uppsökande arbete, som kan beskrivas som *kreativt*. Det är ett arbete som genomförs med idérika ansatser och påhittiga lösningar. I de beskrivningar av olika fall som finns i cirkeldokumentationen, tycker jag det finns exempel på ett sådant här kreativt arbete. Skillnaden i förhållande till det gränsöverskridande arbetet är att det kreativa ofta bara handlar om arbete i relation till enskilda ärenden, inte

att man tar sig an en ny målgrupp. Den starkare organisatoriska styrningen syns i att det uppfinningsrika inslaget ofta får sin särskilda kvalitet genom att relateras till myndighetens övriga, mera ordinära, insatser.

Slutligen så till det sista fjärde hörnet, där det återfinns en position jag kallar *serviceinriktad*. Jag tänker då till exempel på insatser som ”uppdrags- uppsök”, där uppsökaren ofta gör en insats som är mycket styrd av organisationens behov. Överhuvudtaget befinner sig uppsökare ibland i situationer där systemets krav och villkor är dominerande. Här fungerar ofta uppsökare som andra tjänsteställda: man försöker utföra sin arbetsuppgift på ett korrekt och serviceorienterat sätt. Det innebär inte att arbetet på något sätt skulle vara dåligt. Men i den här positionen är inte ett professionellt engagemang en nödvändig drivkraft.

Den här modellen kan naturligtvis tolkas på ett flexibelt sätt. Positionen kan användas för att beskriva ett sätt att arbeta som kännetecknar en hel arbetsgrupp, men kan även handla om enskilda uppsökare inom en grupp. Man kan vidare knyta beteckningarna till olika arbetsuppgifter. Det kan vara så att vissa uppgifter utförs på ett gränsöverskridande sätt, medan andra snarast är serviceorienterade.

Metodfrågan – en summering

Avslutningsvis ska jag nu summera och reflektera kring de resultat i metodfrågan, som den här studien lett fram till. Praktiskt baserad, social yrkeskunskap beskrivs ofta som att den till delar är ”tyst” (Strømfors 2006). Tanken är då att professionella inom människovårdande yrken många gånger agerar utifrån en kunskapsbas som innefattar intuitiva och erfarenhetsbaserade färdigheter, vilka är svåra att explicitgöra i generella termer. Det finns emellertid en risk att en stark fokusering på den professionella kunskapens ”tysta” sida leder till att arbetssätt och metoder överhuvudtaget inte blir språkligt gestaltade. Detta försvårar kommunikation tvärs över olika kontexter och befrämjar inte yrkesmässig utveckling. Det blir svårt att förmedla vad man sysslar med till utomstående och läroprocesser i arbetssättet blir starkt förankrade i mentorsrelationer och att ha en position på insidan.

Uppsökande arbete beskrivs ibland som en metod där det föreligger en sådan här problematik. Erik Henningsen har till exempel nyligen kritiserat den ”romantiska etik”, som han menar vilar över delar av det uppsökande ungdomsarbetet (2010). Han syftar då på att uppsökare tenderar att lägga stor vikt vid att uppträda informellt och att understryka betydelsen av ett starkt moralistiskt engagemang i arbetet. Risker är att detta leder till att svårigheter och motsättningar i metoden inte kommer till uttryck och bearbetas kollektivt. Och uppsökare själva pekar inte sällan på bristen av metodlitteratur och

analyserande studier. Jag uppfattar att utgångspunkten för det projekt med forskningscirklar, som den här rapporten bygger på, var att man strävade efter att föra metodutvecklingen framåt genom att kollektivt formulera och tydliggöra erfarenheter av uppsökande arbete i skilda sammanhang.

En viktig fråga i sammanhanget är om man kan se uppsökande arbete som en särskild metod? Jag menar att så är fallet. Såväl dokumentationen från forskningscirkelarna som den internationella litteratur som granskats, pekar på en gemensam bas av erfarenheter och ett metodiskt mönster i hur uppsökare utför sitt arbete. På grundval av detta har jag föreslagit en **definition** av metoden. Denna tar sin utgångspunkt i att uppsökande arbete är en kontaktskapande och resursförmedlande verksamhet, som riktar sig mot grupper vilka är svåra att nå. Det kanske mest centrala elementet i definitionen är emellertid att det här arbetet tilldrar sig i sammanhang som inte kontrolleras eller organiseras av uppsökarna själva.

Den här förutsättningen är så viktig eftersom den innebär att verksamhetens meningssammanhang hela tiden måste återskapas och bäras upp av uppsökarna själva. De kan inte lita till den "kulissernas regi"⁵², som fungerar som understöd för så mycket annat professionellt socialt arbete. Jag syftar då på hela det rumsliga och organisatoriska komplex som gör människor till "klienter" och livsöden till "ärenden" (jfr Billquist 1999). Som jag pekat på ovan innebär detta att ett av det uppsökande arbetets mest centrala dilemman är att hantera öppenhet. Denna ligger såväl i att uppsökare inte kan veta hur de situationer och miljöer de rör sig i kan utvecklas, som i att de kan möta en stor variation av social problematik.

Vad gäller själva **metoden** har jag identifierat fyra olika element: process, relation, etik och handling. Dessa är på inget sätt unika för uppsökande arbete, utan det är hur de kombineras och att de utförs under öppenhetens villkor, som skapar det särskilda i uppsökande arbete som metod. Man kan se detta till exempel på hur uppsökare måste utveckla ett starkt etiskt förhållnings-sätt, grundat på respekt och tillgänglighet. Öppenheten innebär också att relationen till de människor man möter konstrueras på ett annorlunda sätt. Det finns ett större utrymme för informella relationer och personliga uttryck, än vad som är fallet i mycket annat professionellt socialt arbete. Här ser vi ett av orsakssammanhangen bakom den "romantiska etiken".

En komplicerad fråga är hur det uppsökande arbetet ska **avgränsas**. Jag menar att det är viktigt att se uppsökande arbete som en metod för att skapa kontakt, att utveckla förutsättningar för en långsiktig stödverksamhet och att organisera kopplingar till sammanhang där varaktiga förändringar kan

52 Hämtat från den norske sociologen Tom Johansen (1992)

ske. Det är alltså inte primärt ett tillvägagångssätt för att lösa individuella och kollektiva sociala problem. Däremot måste det uppsökande arbetet ha en stabil, men samtidigt flexibel, **anknytning** till socialt förändrande insatser. Denna kan se väldigt olika ut. Ibland organiseras den av uppsökarna själva. Då får vi en stark integration mellan uppsökande verksamhet och organiserat förändringsarbete. Detta är till exempel vanligt inom fältarbete med ungdomar. Vid andra tillfällen arbetar uppsökare med att **länka** till andra verksamheter. Här tar de själva inte någon del i arbetet, men arbetar kontinuerligt vidare med att stödja processen. Sådan länkningsverksamhet ställer krav på att uppsökare har ett nätverk av kontakter och kunskap om existerande stödformer.

Förbindelsen mellan det uppsökande arbetet och det organiserade förändringsarbetet är central och ett exempel på hur **skillnader** i det uppsökande arbetet kommer till uttryck. För en del uppsökare är länkningsverksamheten central och man är lite involverade i att arbeta med varaktig förändring. För andra är förändringsarbetet centralt och de uppsökande insatserna genomförs bara i den mån verksamheten kräver detta. Båda dessa arbetsmodeller finns representerade bland deltagarna i forskningscirkelarna. Andra skillnader hänger samman med vilka grupper det uppsökande arbetet riktas mot och vilka vårdideologiska ställningstaganden det bygger på.

Men sådana skillnader till trots går det ändå att se stora likheter i vilka utmaningar det uppsökande arbetet är förbundet med. Förhoppningen är att såväl projektet med forskningscirkel som denna erfarenhetsrapport, ska bidra till att dessa kan antas på ett metodmässigt allt mer utvecklade sätt.

Litteraturlista

- Ander, Birgitta (2005): *Möten i mellanrummet: socialt förebyggande arbete med ungdomar*. Stockholm: Gothia
- Andersen, Ditte & Järvinen, Margaretha (2007): *Harm reduction – ideals and paradoxes*. Nordic Studies on Alcohol and Drugs, vol. 24
- Andersson, Björn (2005): ”Fältarbete – en brokig kontinuitet” i Ander Birgitta m.fl. (red) *Möten i mellanrummet*. Stockholm: Gothia
- Beijer, Ulla (2001): *Kvinnoprojektet – uppsökande verksamhet för hemlösa*. Stockholms Stad: FoU-rapport 2001:13
- Beijer, Ulla (1997): *Psykiskt störda hemlösa – uppsökande verksamhet vid Kammakargatans planeringshem*. Stockholms Stad: FoU-rapport 1997:10
- Billings, Joanne, Johnson, Sonia, Bebbington, Paul, Greaves, Adele, Priebe, Stefan, Muijen, Matt, Ryrie, Iain, Watts, Joanna, White, Ian & Wright, Christine (2003): *Assertive outreach teams in London: staff experiences and perceptions Pan-London Assertive Outreach Study, Part 2*. The British Journal of Psychiatry (2003) 183: 139-147
- Billquist, Leila (1999): *Rummet, mötet och ritualerna*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete, skriftserien 1999:4
- Brodkin ,Evelyn Z (2008): *Accountability in Street-Level Organizations*. International Journal of Public Administration 31, 317-336
- Dickey, Barbara (2000): *Review of Programs for Persons Who Are Homeless and Mentally Ill*. Harvard Rev Psychiatry 8, 242-250
- EMCDDA (1999): *Outreach work among drug users in Europe: concepts, practice and terminology*, Lissabon: Insights, issue: 2
- Erdal, Børge (red) (2006): *Ute-inne. Oppsøkende sosialt arbeid med ungdom*. Oslo: Gyldendal
- Erickson, Sally & Page, Jaimie (1998): *To Dance with Grace: Outreach & Engagement to Persons On the Street*. The 1998 National Symposium on Homelessness Research, USA

- Fisk, Deborah, Rakfeldt, Jaak, Heffernan Katie & Rowe, Michael (1999): *Outreach Workers' Experiences in a Homeless Outreach Project: Issues of Boundaries, Ethics and Staff Safety*. Psychiatric Quarterly, vol 70, no. 3, 231-246
- Göteborgsrapporten: Andersson, Björn (red) (2010): "Uppsökande arbete med vuxna och unga vuxna". FoU i Väst/GR, Göteborg
- Hasenfeld, Yeheskel (1983): *Human Service Organizations*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, cop.
- Henningsen, Erik (2010): *The Romantic Ethic in Outreach Work*. Sociétés et jeunesses en difficulté [En ligne], Numéro hors série | 2010, mis en ligne le 02 avril 2010, Consulté le 07 mai 2010. URL : <http://sejed.revues.org/index6615.html>
- Henningsen, Erik & Gotaas, Nora (2008): *Møter med ungdom i velferdsstatens frontlinje*. Oslo: NIBR-rapport 2008:2
- Hensen, I Per, Justesen, Johs Starup, Laursen Svend & Mørch Svend (1994): *Opsøgende arbejde som metode*. Dansk Ungdomsklubseminarium
- Johansen, Tom (1992): *Kulissenes regi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Karabanow, Jeff & Clement, Philip (2004): *Interventions with Street Youth: A Commentary on the Practice-Based Research Literature*. Brief Treatment and Crisis Intervention, 4(1), 93-108
- Kirkpatrick, Kyla (2000): *Provider-client models of individual outreach and collective behavioural change: the delivery of sexual health promotion among sex workers*. Health Education Journal 59, 39-49
- Kryda, Aimee D & Compton, Michael T (2009): *Mistrust of Outreach Workers and Lack of Confidence in Available Services Among Individuals who are Chronically Street Homeless*. Community Mental Health Journal, Volume 45, Number 2/April, 2009
- Kuosmanen, Jari (2007): *Mellan gatans vardag och administrativ auktoritet. En studie av Mobila teamets arbete med de hemlösa i Göteborg*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete
- Liljegren, Andreas (2008): *Professionellt gränsarbete – socionomexemplet*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete, skriftserien 2008:2
- Lipsky, Michael (1980): *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*, New York: Russell Sage Foundation, cop
- Löfstrand, Cecilia (2005): *Hemlöshetens politik – lokal policy och praktik*. Malmö: Égalité
- Magnusson, Ann-Sofie (red) (2006): *Ett offentligt liv. Hemlöshet och hemlöshetsarbete i Göteborg*. FoU i Väst/GR

- Malmörapporten: Malmsten, Jenny (2009): "Det uppsökande arbetet – vad är det, hur gör vi?" FoU-dokument, Stadskontoret Malmö stad
- Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red) (2006): *Socialt arbete: en grundbok*. Stockholm: Natur och kultur
- Mikkonen, Mika, Kauppinen, Jaana, Houvinen, Minna & Aalto, Erja (red) (2007): *Outreach work among marginalised populations in Europe*. Amsterdam: Correlation Network
- Morse, Gary, Calsyn, Robert J, Miller, Joris, Rosenberg, Peter, West, Lisa & Gilliland, Jackie (1996): *Outreach to Homeless Mentally Ill People: Conceptual and Clinical Considerations*. Community Mental Health Journal, vol. 32, no.3, 261-274
- Ng, A T, & McQuiston, H L (2004): *Outreach to the homeless: Craft, science, and future implications*. Journal of Psychiatric Practice, 10(2), 95-105
- Norström, Carl & Thunved, Anders (2008): *Nya sociallagarna*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Nuttbrock, Larry A, Rosenblum, Andrew, Magura, Stephen, Villano, Cherie & Wallace, Joyce (2004): *Linking female sex workers with substance abuse treatment*. Journal of Substance Abuse Treatment 27, 233-239
- Olson, Hans-Erik (1982): *Från hemgård till ungdomsgård*. Stockholm: RSFH:s förlag
- Ottengrim, Ann (2008): *Uppsökande arbete – möten på stående fot. En utvärdering av Mobila enheten i Malmö*. Lunds universitet
- Payne, Malcolm (2008): *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och kultur
- Rhodes, Tim (1993): *Time for community change: what has outreach to offer?* Addiction 88, 1317-1320
- Rhodes, Tim (1996): *Outreach work with drug users: principles and practice*. Strasbourg: Council of Europe
- Rosengren, Annette (2003): *Mellan ilska och hopp: om hemlöshet, droger och kvinnor*, Stockholm: Carlsson i samarbete med Stockholms stadsmission
- Rowe, Michael, Fisk, Deborah, Frey, Jennifer & Davidson, Larry (2002): *Engaging Persons with Substance Use Disorders: Lessons from Homeless Outreach*. Administration and Policy in Mental Health, vol. 29, no. 3, 263-273
- Sahlin, Ingrid (1992): Hemlöshet, reflexioner kring ett begrepp. I Järvinen, Margaretha & Tigerstedt, Christoffer (red.): *Hemlöshet i Norden*. NAD-publikation 22, Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drog-forskning, 95-122

- Sahlin, Ingrid & Löfstrand, Cecilia (2001): *Utanför bostadsmarknaden: myndigheter som motståndare och medspelare*, bilaga till SOU 2001:95
- Smith, Mark K (2005): *Detached, street-based and project work with young people*. <http://www.infed.org/youthwork/b-detyw.htm>
- Socialstyrelsen (2006): *Faktaunderlag till nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård*. Stockholm
- Socialstyrelsen (2009): *Boendelösningar för hemlösa personer – en kunskapsöversikt. En systematisk kartläggning av internationellt publicerade effektutvärderingar*, Stockholm
- SOU 1995:15: *Könshandel*, Socialdepartementet
- Spergel, Irving A (1966): *Street Gang Work: Theory and Practice*. Reading, Mass: Adison-Wesley
- Stockholmsrapporten: Andersson, Sandra, Barlas, Jens & Wångmar, Ann (handledning av Eva-Britt Lönnback) (2007): *”Uppsökande arbete, vad är det?”* FoU-enheten Socialtjänstförvaltningen Stockholms stad, stencil
- Strømfors, Gus (2006): *Reflekterande praksis*. I Erdal Børge (red) (2006): *Ute-inne. Oppsøkende sosialt arbeid med ungdom*. Oslo: Gyldendal
- Swedner, Gunnel (1993): *Traditioner som fångslar*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete
- Svenson, Njål Petter (2003): *Outreach Work with Young People, Young Drug Users and Young People at Risk*, Strasbourg: Pompidou Group, Council of Europé
- Södertörnrapporten: Åkerlund, Eva-Marie & Bons, Tomas (2009): *”Forskningscirkel i uppsökande arbete – tre kommuner på Södertörn”*. FoU-Södertörn, stencil
- Tiffany, Graeme A (2007): *Reconnecting Detached Youth Work*. The federation for Detached Youth Work
- Tommasello, Anthony C, Myers, C Patrick, Gillis, Laura, Treherne, L Louise & Plumhoff, Michael (1999): *Effectiveness of outreach to homeless substance abusers*. Evaluation and Program Planning 22, 295-303
- Tsemberis, Sam, Gulcur, Leyla & Nakae, Maria (2004): *Housing First, Consumer Choice, and Harm Reduction for Homeless Individuals With a Dual Diagnosis*. American Journal of Public Health, vol. 94, no. 4, 651-656
- Umeårapporten: Larsson, Elisabeth (2009): *”Hur arbetar uppsökare i Umeå med psykiskt sköra och missbrukare?”* Utvecklings- och fältforskningsenheten, Umeå, stencil
- Valentine, J & Wright-De Agüero, L (1996): *Defining the components of street outreach for HIV prevention: the contact and the encounter*. Public Health Rep. 1996; 111(Suppl 1): 69-74

Yahne, Carolina E, Miller, William R, Irvin-Vitela, Lilly & Tonigan, J Scott
(2002): *Magdalena Pilot Project: motivational outreach to substance
abusing women street sex workers*. Journal of Substance Abuse Treatment
23, 49-53

Uppsökande arbete har en lång historia inom socialt arbete, men är ändå väldigt lite behandlat i metodlitteraturen. Det finns därför ett behov av att samla erfarenheter och kunskaper från aktiva uppsökare. För att åstadkomma detta genomfördes under åren 2007 till 2009 ett projekt med sammanlagt fem stycken forskningscirklar, där uppsökare diskuterade metodfrågor i anknytning till sitt arbete. Initiativtagare till detta var det nationella nätverket för Svenska uppsökare i Samverkan (SuS). Nätverket bildades 2005 och samlar uppsökare, som arbetar i relation till vuxna och unga vuxna där det finns en social problematik kring missbruk, psykisk utsatthet, hemlöshet och prostitution. Projektet med forskningscirklar finansierades huvudsakligen av Socialstyrelsens strategi för att motverka hemlöshet och utestängning från bostadsmarknaden.

Den här rapporten bygger dels på den dokumentation som gjorts av de fem cirklarna, dels på en genomgång av litteratur kring uppsökande socialt arbete. Bland annat konstateras att det finns en hel del likheter i hur uppsökande arbete genomförs, oavsett vilket sammanhang det gäller. Det finns metodmässigt gemensamma utgångspunkter när det gäller de processer arbetet bygger på, dess etiska förhållningssätt, en särskild relation till brukaren samt i den handlingskompetens uppsökare utvecklar. Uppsökande arbete är en kontaktskapande och resursförmedlande verksamhet, där målet är att nå grupper som övriga insatser inte förmår upprätthålla kontakt med. Uppsökare arbetar med att motivera enskilda och grupper samt med att länka till stöd- och hjälpinsatser. Kännetecknande är att det uppsökande arbetet bedrivs i miljöer som uppsökarna själva inte organiserar, vilket ger arbetet en öppen och ofta svårförutsägbar karaktär.

Skillnader i arbetssättet beror bland annat på att uppsökare arbetar med väldigt olika målgrupper samt att man utgår från olika ideologiska ståndpunkter, till exempel synen på skadereducerande förhållningssätt.

I rapporten konstateras att svenska erfarenheter och kunskaper kring uppsökande arbete också går att återfinna i den internationella diskussionen.

Björn Andersson är filosofie doktor i socialt arbete och universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.



Fouväst GR

FORSKNING OCH UTVECKLING INOM VÄLFÄRDSOMRÅDET

Besök Gårdavägen 2 • Post Box 5073, 402 22 Göteborg • Tel 031-335 5000
Fax 031-335 51 17 • e-post fou@grkom.se • www.grkom.se/fouivast

